

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

**Q. SEPTIMII|| FLORENTIS|| TERTVLLIANI||
CARTHAGINIENSIS|| PRESBYTERI, OPERA|| QVÆ
HACTENVS REPERIRI|| POTVERVNT OMNIA:||**

Tertullianus, Quintus Septimius Florens

Antverpiae, 1584

Aduersus Praxean.

[urn:nbn:de:hbz:466:1-73633](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:466:1-73633)

Denique Iudaicae fidei esse, sic unum Deum credere, ut illi neque filium, neque spiritum sanctum adnumerare velint; & Antichristi esse, negare Patrem & filium. XXXI.

Ceterum quod Tertullianus aduersus Praxean scripserit, testantur B. Optatus Mileuitanus lib. 1. adu. Parmenianum, & Vincentius Lirinensis aduersus hereses; nominatim etiam hunc librum citat B. Hieronymus initio Tradit. Hebraic. in Genesim, verbis infra adlegendis cap. 5. num. 43. Eundem hunc librum MS. viderunt Trithemius & Politianus; in lucem vero edidit Rhenanus primum cum Scholiis, deinde & Adnotationibus, ex tribus codicibus MS. Castigauit deinde ex codice Britannico Gelenius; nos deinde que iterum ad tria Vaticana MS. exemplaria recognouimus, nouisque Argumento & Adnotationibus auximus.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI CARTHAGINIENSIS

PRESBYTERI ADVERSUS PRAXEAN
Liber, 2 de Trinitate.

ARIE¹ diabolus amulatus est veritatem. Adfectauit illam aliquando defendendo concutere. Vnicum Dominum vindicat omnipotentem mundi conditorem, ut & de vnico haeresim faciat. Ipsum dicit patrem descendisse in virginem, ipsum ex ea natum, ipsum passum, denique ipsum esse Iesum Christum. Excidit sibi coluber, quia Iesum Christum post baptismum Ioannis tentans, ut filium Dei adgressus est, certus filium, Deum habere, vel ex ipsis scripturis, de quibus tunc tentationem struebat: Si tu es filius Dei, dic ut lapides isti panes fiat. Item: Si tu es filius Dei, deice te hinc. Scriptum est enim, quod mandauit angelis suis super te, utique pater, ut te manibus suis tollant, ne cubi ad lapidem pedem tuum offendas. Aut nunquid mendacium Euangelii exprobrabit, dicens, viderit Mattheus & Lucas. Ceterum ego ad ipsum Deum accessi, ipsum omnipotentem cominus tentavi. Ideo & accessi, ideò & tentavi. Ceterum si filius Dei esset, nunquam illi fortasse dignarer. Sed enim ipse potius à primordio mendax est: & si quem hominem de suo subornauerit, ut Praxean. Nam iste primus ex Asia hoc genus peruersitatis intulit Romanae humo, & alias inquietus: insuper de iactatione martyrij inflatus, ob solum & simplex & breue carceris tedium; quando etsi corpus suum tradidisset exurendum, nihil profecisset, dilectionem Dei non habens, cuius charismata quoque expugnauit. Nam idem tunc Episcopum Romanum agnoscet iam Prophetas Montani, Priscæ, Maximillæ, & ex ea agnitione pacem Ecclesiis Asiae & Phrygiae inferentem, fallâ de ipsis Prophetis & Ecclesiis eorum adseuerando, & praecessorum eius auctoritates defendendo, & coegit & litteras pacis reuocare iam emissas, & à proposito recipiendorum charismatum concessare. Ita duo negotia diaboli Praxean Romanae procurauit, Prophetiam expulit, & haeresim intulit; Paracletum fugauit, & Patrem crucifixit. Fructificauit auenâ Praxeanâ; hic quoque superfeminata, dormientibus multis in simplicitate doctrinâ; traductâ dehinc per quem Deus voluit, etiam euulsâ videbantur. Denique cauerat pristinum doctorem de emendatione sua; & manet chirographum apud Psychicos, apud quos tunc gesta res est, exinde silentium. Et nos quidem postea agnitio Paracleti, atque defensio, disiunxit à Psychicis. Auenâ verò illâ ubique tunc semen excusserant. Ita aliquâ diu per hypocrisin subdola viuacitate latitauit: & nunc denuò eripit. Sed & denuò eradicabitur, si voluerit Dominus, in isto comatu; si quo minus, die suo colligentur omnes adulteræ fruges, & cum ceteris scandalis igni inextinguibili cremabuntur. Itaque post tempus pater natus, & pater passus: ipse Deus Dominus omnipotens, Iesus Christus praedicatur. Nos verò & semper, & nunc magis ut instructiores per Paracletum deductorem scilicet omnis veritatis, vnicum quidem Deum credimus: Ioan. 16.

sub hac tamen dispensatione, ²³ quam *ὁμοουσίως* dicimus, vt vnici Dei sit & filius sermo D
 ipsius, qui ex ipso processerit, per quem omnia facta sunt, & sine quo factū est nihil. Hunc
 missū à patre in virginem, & ex ea natum hominem & Deum, filium hominis & filium
 Dei, & cognominatum Iesum Christum. Hunc passum, hunc mortuum & sepultū secun-
 dum scripturas, & resuscitatum à patre, ²⁴ & in caelos resumptum, sedere ad dexteram pa-
 tris, venturum iudicare viuos & mortuos. Qui exinde miserit secundum promissionem
 suam à patre spiritum sanctum Paracletum, sanctificatorem fidei eorum qui credunt in
 patrem & filium & spiritum sanctum. ²⁵ Hanc regulam ab initio Euangelij decucurrisse,
 etiam ante priores quosque hæreticos, nedum ante Praxean hesternū, probabit tam ipsa
 posteritas omnium hæreticorum, quam ²⁶ ipsa nouellitas Praxean hesterni. Quo peræque
 aduersus vniuersas hæreses iam hinc præiudicatum sit, id esse verum quod cūque primum:
 id esse adulterū, quod cūque posterius. ²⁷ Sed salua ista præscriptione, vbique tamen pro-
 pter instructionem & munitionem quorundā, dandus est etiam ²⁸ retractatibus locus: vel
 ne videatur vnaqueque pueritas, non examinata, sed præiudicata damnari, maximè
 hæc, quæ se existimat meram veritatem possidere, dum vnicum Deum non aliās putat cre-
 dendum, quàm si ipsum, eundemque & patrem & filium & spiritum sanctum dicat: quasi
 non sic quoque vnus sit omnia, dum ex vno omnia per substantiæ scilicet vnitatem: & ni-
 hilominus custodiatur *ὁμοουσίως* sacramentum, quæ vnitatem non Trinitatem disponit, res
 dirigens, patrem, & filium, & spiritum sanctum. ²⁹ Tres autem non statu, sed gradu: nec
 substantia, sed forma: nec potestate, sed specie: vnus autem substantiæ, & vnus status,
 & vnus potestatis: quia vnus Deus, ex quo & gradus isti & formæ, & species, in nomine
 patris & filij & spiritus sancti deputantur. Quomodo numerum sine diuisione patiuntur,
 procedentes retractatus demonstrabunt. ³⁰ Simples enim quique, ne dixerim im-
 prudentes & idiotæ (quæ maior semper credentium pars est) quoniam & ipsa regula fidei
 à pluribus Deis seculi, ad vnicum & verum Deum transfert: non intelligentes vnicum
 quidem, sed cum sua *ὁμοουσίως* esse credendum, expauescunt ad *ὁμοουσίως*. Numerum & dis-
 positionem Trinitatis, diuisionem præsumunt vnitatis, quando vnitatis ex semetipsa detri-
 uans Trinitatem, non destruat ab illa, sed administratur. Itaque duos & tres iam iactant
 à nobis prædicari, se verò vnus Dei cultores præsumunt: quasi non & vnitatis inrationali-
 ter collecta hæresim faciat, & Trinitas rationaliter expensa, veritatem constituat. ³¹ *μοναρχίαν*
 (inquunt) tenemus. ³² Et ita sonum ipsum vocaliter exprimunt etiam Latini, ³³ etiam
 opici, vt putes illos tam benè intelligere *μοναρχίαν* quàm enuntiant. Sed *μοναρχίαν* sonare
 student Latini, *ὁμοουσίως* intelligere nolunt etiam Græci. At ego si quid vtriusque linguæ
 præcepissim, *μοναρχίαν* nihil aliud significare scio, quàm singulare & vnicum imperium: non
 tamen præscribere monarchiam, idè, quia vnus sit eius cuius sit, aut filium non habere,
 aut ipsum se sibi filium fecisse, aut monarchiam suam non per quos velit administrare. Ar-
 quin nullam dico dominationem ita vnus sui esse, ita singularem, ita monarchiam, vt non
 etiam per alias proximas personas administratur, quas ipsa prospexerit officiales sibi. Si
 verò & filius fuerit ei, cuius monarchia sit, non statim diuidi eam, & monarchiam esse de-
 sineat, si particeps eius adsumatur & filius: se proinde illius esse principaliter à quo comu-
 nicatur in filium: & dum illius est, proinde monarchiam esse quæ à duobus tamen vnici con-
 tinetur. Igitur si & monarchia diuina per tot legiones & exercitus angelorum administra-
 tur, sicut scriptū est: ³⁴ Milies centies centena milia adstebant ei, & milies centena milia
 apparebant ei: nec idè vnus esse desit, vt desinat monarchia esse, quia per tãta milia vir-
 tutum procuratur: quale est vt Deus diuisionem & dispersionem pati videatur in filio & in
 spiritu sancto, secundum & tertium sortitis locum, tã consortibus substantiæ patris: quas
 non patitur in tot angelorum numero, & quidem tam alienorum à substantia patris: Mem-
 bra, & pignora, & instrumenta, & ipsam vim, ac totum censum monarchiæ, euerisionem
 deputas eius: non rectè. Malo te ad sensum rei, quàm ad sonum vocabuli exerceas. Euerisio
 enim monarchiæ illa est tibi intelligenda, cum alia dominatio suæ conditionis & proprii
 status, ac per hoc æmula superducitur; ³⁵ cum alius Deus infertur aduersus creatorem.
³⁶ Tunc male, cum plures, ³⁷ secundum Valentinus & Prodicos: tunc in monarchiæ euer-
 sionem, cum in creatoris destructionem. ³⁸ Ceterum, qui filium non aliunde deduco,
 sed de substantia patris, ³⁹ nihil facientem sine patris voluntate, omnem à patre confu-
 rum potestatem, quomodo possum de fide destruere monarchiam, quam à patre filio tra-
 ditam, in filio seruo: Hoc mihi & in tertium gradum dictum sit, ⁴⁰ quia spiritum non
 aliunde

TERTULLIA
 Cum Annotationibus
 PAMELI
 A. V.
 16.

CAP. III.

Dan. 7.

CAP. III.
Ioan. 5.

A aliudè puto, quàm à patre per filium. Vidè ergo ne tu potius monarchiam destruas, qui dispositionem & dispensationem eius eueritis in tot nominibus constitutam, in quot Deus voluit. Ad eò autem manet in suo statu, licet trinitas inferatur, vt etiam restitui habeat patri à filio. Siquidem Apostolus scribit de vltimo fine, ⁴¹ cum tradiderit regnum Deo & patri. Oportet enim cum regnare vsque dum ponat inimicos eius. Deus sub pedes ipsius, scilicet secundum Psalmum. Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Cum autem subiecta erunt illi omnia, absque eo qui ei subiecit omnia, tunc & ipse subiicietur illi, qui ei subiecit omnia, vt sit Deus omnia in omnibus. Videmus igitur non obesse monarchiæ filium, etsi hodie apud filium est: quia & in suo statu est apud filium, & cum suo statu restituetur patri à filio: Ita eam nemò hòc nomine destruet, si filium admittat, cui & traditam eam à patre, & à quo quandoque restituentam patri constat. Hoc vno capitulo. Epistolæ Apostolicæ p̄sequimus iam & patrem & filium ostendisse duos esse, præterquam ex nominibus patris & filij, etiam ex eo quòd qui tradidit regnum, & cui tradidit, item qui subiecit, & cui subiecit, duo sint necesse est. ⁴² Sed quia duos vnum voluit esse, vt idem pater & filius habeatur, oportet & totum de filio examinari, an sit, & qui sit, & quomodo sit: & ita res ipsa formam suam scripturis & interpretationibus earum patrocinantibus vindicabit. ⁴³ Aiunt quidem & Genesim in Hebraeo ita incipere: In principio Deus fecit sibi filium. Hoc vt firmum non sit, alia me argumenta deducunt ab ipsa Dei dispositione, qua fuit ante mundi constitutionem, ad usque filij generationem. Ante omnia enim Deus erat solus, ipse sibi & mundus & locus & omnia. Solus autem: quia nihil aliud extrinsecus præter illum. Ceterùm ne tunc quidem solus, habebat enim secum, quam habebat in semetipso, rationem suam scilicet. Rationalis enim Deus, & ratio in ipso prius: & ita ab ipso omnia. Que ratio, sensus ipsius est, ⁴⁴ hæc Græci λόγος dicunt, quo vocabulò etiam sermonem appellamus. ⁴⁵ Ideoque iam in vsu est nostrorum per simplicitatem interpretationis, sermonem dicere in primordio apud Deum fuisse, cum magis rationem competat antiquiorem haberi: quia non sermonalis à principio, sed rationalis Deus etiam ante principium: & quia ipse quoque sermo ratione consistens, priorem eam vt substantiam suam ostendat, Tamen & sic, nihil interest. Nam etsi Deus nondum sermonem suum miserat, proinde eum cum ipsa & in ipsa ratione intra semetipsum habebat, tacite cogitando & disponendo secum, quæ per sermonem mox erat dicturus. Cum ratione enim sua cogitans atque disponens sermonem, eam efficiat, quam sermone tractabat. Idque quòd facilius intelligas ex teipso, à me recognosce, vt ex imagine & similitudine Dei, quo habeas & tu in teipso rationem, qui es animal rationale, à rationali scilicet artifice non tantum factus, sed etiam ex substantia ipsius animatus. Vide cum tacitus tecum ipse congrederis rationem, hoc ipsum agi intra te, occurrente ea tibi cum sermone ad omnem cogitatus tui motum, & ad omnem sensus tui pulsus. Quòd cunque cogitaueris, sermo est: quòd cunque senseris, ratio est. Loquaris illud in animo, necesse est: & dum loqueris, conlocutorem pateris sermonem, in quo inest hæc ipsa ratio, qua cum eo cogitans loquaris, per quem loquens cogitas. Ita secundus quodammodo in te est sermo, per quem loqueris cogitando, & per quem cogitas loquendo, ipse sermo alius est. Quanto ergo plenius hoc agitur in Deo, cuius tu quoque imago & similitudo censeris, quòd habeat in se etiam tacendo rationem, & in ratione sermonem? Possim itaque non temerè præstruxisse, & tunc Deum ante vniuersitatis constitutionem solum non fuisse, habentem in semetipso proinde rationem, & in ratione sermonem, quom secundum à se faceret agitando intra se. ⁴⁶ Hæc vis & hæc diuini sensus dispositio, apud scripturas etiam in Sophiæ nomine ostenditur. Quid enim sapientius ratione Dei, siue sermone? Itaque Sophiam quoque exaudi, vt secundam personam conditam. ⁴⁷ Primò: Dominus creauit me initium viarum in opera sua, prius quam terram faceret, prius quam montes collocarentur: ante omnes autem colles generauit me: in sensu suo scilicet condens & generans. Dehinc adfiterem eam ipsa separatione cognosce: Cum pararet, inquit, cælum, aderam illi simul; & quum fortia faciebat super ventos, quæ sursum nubila: & quum turos ponebat fontes eius quæ sub cælo, ego eram cum illo compingens, ego eram ad quem gaudebat: quotidie autè oblectabar in persona ipsius. Nam vt primùm Deus voluit ea quæ cum Sophiæ ratione & sermone disposuerat intra se, in substantias & species suas ædere, ipsum primum protulit sermonem, habentem in se indiuiduas suas rationes Sophiam, vt per ipsum fierent vniuersa, per quem erant cogitata atque disposita, immò & facta iam, quantum

1. Cor. 15.

Psal. 109.
1. Cor. 15.

C. P. V.

Gen. 1.

Ioa. 1.

Gen. 1.

C. P. VI.

Prou. 8.

in Dei sensu. Hoc enim eis deerat, vt coram quoque in suis speciebus atque substantiis cognoscerentur & tenerentur. [48 Tunc igitur etiam ipse sermo speciem & ornatum suum sumit, sonū & vocem, cum dicit Deus: Fiat lux. Hęc est natiuitas perfecta sermonis, dum ex Deo procedit: conditus ab eo primū ad cogitatū in nomine Sophiæ: Dominus condidit me initium viarum. Dehinc generatus ad effectum: Cum pararet cœlum, aderam illi simul. Exinde eum patrem sibi faciens, & vnigenitus, vt solus ex Deo genitus: propriè de vulua cordis ipsius, secundum quod & pater ipse testatur: Eructauit cor meum sermonē optimū, ad quem deinceps gaudens, proinde gaudentem in persona illius: Filius meus es tu, ego hodie genui te, & Ante luciferum genui te. Sic & filius ex sua persona proficitur patrem in nomine Sophiæ: Dominus condidit me initium viarum in opera sua. Ante omnes autem colles generauit me. Nam hic quidem Sophia videtur dicere cōditam se à Domino in opera & vias eius: alibi autem per sermonem ostenditur omnia facta esse, & sine illo nihil factum, sicut & rursum: Sermone eius cœli confirmati sunt, & spiritu eius omnes vires eorum: vtique eo spiritu qui sermoni inerat: apparet vnam eandemque vim esse nunciandi nomine Sophiæ, nunc in appellatione sermonis; quæ initium accepit viarū in Dei opera; & quæ cœlum confirmauit; per quem omnia facta sunt, & sine qua nihil factum est. Nec diutius de isto: quasi non ipse sit sermo, & in Sophiæ, & in rationis, & in omnis diuini animi & spiritus nomine, qui filius factus est Dei, de quo prodeundo generatus est. Ergo, inquis, das aliquam substantiam esse Sermonem, spiritu & Sophiæ traditione cōstruam: Planè. Non vis enim eum substantiū habere in re per substantiæ proprietatem, vt res & persona quædam videri possit, & ita capiat secundus à Deo constitutus duos efficere, patrem & filium, Deum & sermonem. Quid est enim dices sermo, nili vox & sonus oris, & (sicut Grammatici tradunt) aer offensus, intelligibilis auditus, ceterum vacuum nescio quid, & inane, & incorporale? At ego nihil dico de Deo inane & vacuum prodire potuisse, vt non de inani & vacuo prolatum: nec carere substantia, quod de tanta substantia processit, & tantas substantias fecit: fecit enim & ipse quæ facta sunt per illum. Quale est vt nihil sit ipse, sine quo nihil factum est: vt inanis solida, & vacuum plena, & incorporalis corporalia sit operatus? Nam etsi potest aliquando quid fieri: diuersum eius per quod fit, nihil tamen potest fieri per id quod vacuum & inane est. Vacua & inanis res est sermo Dei, qui filius dictus est, qui ipse Deus cognominatus est: Et sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo? Scriptum est: Non sumes nomen Dei in vanum. Hic certè est, qui in effigie Dei constitutus, non rapinam existimauit esse se æqualem Deo. In qua effigie Dei? vtique in alia, non tamen in nulla. Quis enim negabit Deum corpus esse, etsi Deus spiritus est? spiritus enim corpus sui generis in sua effigie. Sed & inuisibilia illa quæcūque sunt, habent apud Deum & suum corpus, & suam formam, per quæ soli Deo visibilia sunt, quanto magis quod ex ipsius substantia missum est, sine substantia non erit? Quæcūque ergo substantia sermonis fuit, illam dico personam, & illi nomen filij vindico: & dum filium agnosco, secundum à patre defendo. [54 Hoc si qui putauerit me ¹⁵ *Cor. 12* aliquam introducere, id est prolationē rei alterius ex altera, quod facit Valentinus, alium atque alium æonem de æone producents: primò quidem dicam tibi, non ideò non vtatur & veritas vocabulo isto, & re ac sensu eius, quia & hæresis vtitur: immò hæresis potius ex veritate accipit, quod ad mendacium suum strueret. Prolatus est sermo Dei aī non? ¹⁶ Hic mecum gradum fige. Si prolatus est, cognosce probolen veritatis, & viderit hæresis si quid de veritate imitata est. Iam nunc queritur, quis quomodo vtatur aliqua re, & vocabulo eius. ¹⁷ Valētinus probolas suas discernit & separat ab auctore: & ita logè ab eo ponit, vt non patrem nesciat. Denique desiderat nosse, nec potest: immò & penè deuoratur, & dissoluitur in reliquam substantiam. ¹⁸ Apud nos autem solus filius patrem nouit, & ¹⁹ sinum patris ipse exposuit, & omnia apud patrem audiuit & vidit, & quæ mandatus est à patre, & loquitur. Nec suam, sed patris perfecit voluntatem: quam de proximo, immò de initio nouerat. ¹⁹ Quis enim scit quæ sint in Deo, nisi spiritus qui in ipso est? sermo autem spiritu structus est, & vt ita dixerim, sermonis corpus est spiritus. Sermo ergo & in patre sermo per, sicut dicit: Ego in patre. Et apud Deum semper, sicut scriptum est: Et sermo erat apud Deum. Et nunquam separatus à patre, aut alius à patre: quia, Ego & pater vnus sumus. Hęc erit probola veritatis, custos vnitatis, qua prolatum dicimus filium à patre, sed non separatam. Protulit enim Deus sermonem, quemadmodum etiam Paracletus docet.

Coloss. 1.

Ioan. 1.

Prou. 8.

a Psal. 44.

b Psal. 2.

c Psal. 109.

d Prou. 8.

Ioan. 1.

Psal. 32.

Prouer. 8.

Psal. 32.

Ioan. 1.

Ibidem.

Exodi 20.

Philipp. 3.

CA. VIII.

a Matt. 10.

b Ioan. 1.

c Ioan. 8.

d Ioan. 6.

e 1. Cor. 2.

a Ioan. 14.

b Ioan. 1.

c Ioan. 10.

TERTULLIA
Cum Annotationibus
PAMELI
A. V.
16.

A Sicut radix fruticum, & fons fluuium, & sol radium. Nam & istæ species prolapæ sunt earum substantiarum, ex quibus prodeunt. Nec dubitauerim filium dicere, & radicis fruticem, & fontis fluuium, & solis radium: quia omnis origo parens est: & omne quod ex origine profertur, progenies est: multò magis sermo Dei, qui etiam propriè nomen filij accepit: nec frutex tamen à radice, nec fluuius à fonte, nec radius à sole discernitur, sicut nec à Deo sermo. Igitur secundum horum exemplorum formam, profiteor me duos dicere, Deum & sermonem eius, patrem & filium ipsius. Nam & radix & frutex duæ res sunt, sed coniunctæ. Et fons & flumen duæ species sunt, sed indiuisæ. Et sol & radius duæ formæ sunt, sed coherentes. Omne quod prodit ex aliquo, secundum sit eius necessè esse de quo prodit, non idèò tamen est separatum. Secundus autem ubi est, duo sunt. Et tertius ubi est, tres sunt. ⁶⁰ Tertius enim est spiritus à Deo & filio, sicut tertius à radice fructus ex frutice. Et tertius à fonte, riuus ex lumine. Et tertius à sole, apex ex radio. Nihil tamen à matrice alienatur, à qua proprietates suas ducit. Ita trinitas per confertos & conexos gradus à patre decurrens, & monarchiæ nihil obstrept, & *monarchiæ* statum protegit. [⁶¹ Hæc me regulam professum, qua inseparatos ab alterutro patrem & filium & spiritum testor, tene ubique: & ita quid quomodo dicatur, agnosces. Ecce enim dico alium esse patrem, & alium filium, & alium spiritum. Male accepit idiotæ quisque aut peruersus hæc dictum, quasi diuersitatem sonet, & ex diuersitate separationem protèdat, patris & filij & spiritus. Necessitate autem hoc dico, cum eundem patrem & filium & spiritum contendunt, aduersus *monarchiæ* adulantes, non tamen diuersitate alium filium à patre, sed distributione: nec diuisione alium, sed distinctione: quia non sit idem pater & filius, vel modulo alius ab alio. Pater enim tota substantia est, ⁶² filius verò deriuatio totius & portio, sicut ipse profitetur: Quia pater maior me est. A quo & minoratus canitur in Psalmo, modicum quid, citra angelos. Sic & pater alius à filio, dum filio maior: dum alius qui generat, alius qui generatur: dum alius qui mittit, alius qui mittitur: dum alius qui facit, alius per quem fit. Benè quòd & Dominus vsus hoc verbo in persona Paraclæti, non diuisionem significauit, sed dispositionem: Rogabo enim, inquit, patrem, ⁶³ & alium aduocatum mitteret vobis, spiritum veritatis. Sic alium à se Paraclætum, quomodo & nos à patre alium filium, vt tertium gradum ostenderet in Paraclæto, sicut nos secundum in filio, propter *monarchiæ* obseruationem. Ipsum quod pater & filius dicuntur, nonne aliud ab alio est: Vtique enim omnia quod vocantur, hoc erunt: & quod erunt, hoc vocabuntur: & permiscere se diuersitas vocabulorum non potest omnino: quia nec rerum, quarum erunt vocabula. Est est, non non: nam quod amplius est, hoc à malo est. [⁶⁴ Ita aut pater aut filius est, & neque dies eadem & nox, neque pater idem & filius, vt sint ambo vnus & vtrumque alter: quod vanissimi ⁶⁵ isti Monarchiani volunt, ipse se, inquit, filium sibi fecit. Atquin pater filium facit, & patrem filius. Et qui ex alterutro fiunt, à semetipsis sibi fieri nullo modo possunt, vt pater se sibi filium faciat, & filius se sibi patrem præstet. Quæ instituit Deus, etiam ipse custodit. Habeat necessè est pater filium, vt pater sit: & filius patrem, vt filius sit. Aliud est autem habere, aliud esse. Verbi gratia, vt maritus sim, habeam oportet vxorem, non ipse mihi ero vxor. Sic etiam, vt pater sim, filium habeo, non ipse mihi ero filius. Et vt filius sim, patrem habeo, non ipse mihi ero pater. Quæ enim me faciunt, si habuero: tunc ero pater, si filium habeam: filius ero, si patrem: porro si ipse ero quid eorum, iam non habeo quod ipse ero: nec patrem, quia ipse ero pater: nec filium, quia ipse ero filius. In quantum autem alterum ex his habere me oportet, alterum esse: in tantum si vtrumque fuero, alterum non ero, dum alterum non habeo. Si enim ipse ero filius qui & pater, iam non habeo filium, sed ipse sum filius. Non habendo autem filium, dum ipse sum filius, quomodo pater ero? Habere enim filium debeo, vt pater sum. Non sum ergo filius, quia patrem non habeo qui facit filium. Equè si ipse sum pater qui & filius, iam non habeo patrem, sed ipse sum pater. Non habendo autem patrem, dum ipse sum pater, quomodo filius ero? Habere enim patrem debeo, vt filius sim. Non ergo ero pater, quia filium non habeo, qui facit patrem. Hoc erit totum ingenium diaboli, alterum ex altero excludere, dum vtrumque in vnum sub monarchiæ fauore concludens, neutrum haberi facit. Vt & pater nò sit, qui scilicet filium non habet, & filius non sit, qui æquè patrem non habet. Dum enim pater est, filius non erit. Sic monarchiam tenent, qui nec patrem nec filium continent. Sed nihil Deo difficile. Quis hoc nesciat, & impossibilia apud seculum, possibilia apud Deum quis ignoret: Et stulta mundi elegit Deus, vt confundat sapientiam. Legimus omnia.]

CAP. IX.

Ioan. 14.
psal. 8.

Ioan. 14.

Matth. 5.
CAP. X.Matth. 19
1. Cor. 3.

Ergo, inquit, difficile non fuit Deo, ipsum se & patrem & filium facere, aduersus tradi-
tam formam rebus humanis. Nam & sterilem parere contra naturam difficile Deo non
fuit, sicut nec virginem. Planè nihil Deo difficile. Sed si tam abruptè in præsumptionibus
nostris hac sententia utamur, quiduis de Deo confingere poterimus, quasi fecerit, quia fa-
cere potuerit. Non autem quia omnia potest facere, ideòque credendum est illum fecisse,
etiam quod non fecerit. Sed an fecerit, requirendū. Potuit si voluisset ita saluus sim, Deus
pennis hominem ad volandum instruxisse, quod & miluis præstitit: nō tamen quia potuit,
statim & fecit. Potuit & Praxean, & omnes pariter hæreticos statim extinxisse, non tamen
quia potuit, extinxit. Oportebat enim & miluos esse, & hæreticos: oportebat & patrem
crucifigi. Hæc ratio ne erit aliquid & difficile Deo, id scilicet quodcūque non fecerit, non
quia non potuerit, sed quia noluerit. Dei enim posse, velle est: & non posse, nolle: quod au-
tem voluit, & potuit, & ostendit. Ergo quia si voluit semetipsum sibi filium facere, potuit:
& quia si potuit, fecit: tunc probabis illum & potuisse & voluisse, si probaueris illum fe-
cisse. [67] Probare autè tam apertè debetis ex scripturis, quàm nos probamus illum sibi
filium fecisse sermonem suum. Si enim filium nominat, filius autem non alius erit quàm
qui ex ipso prodiit. Sermo autem prodiit ex semetipso, hic erit filius, non ipse de quo pro-
diit. Non enim ipse prodiit ex semetipso. Porro qui eundem patrem dicis & filium, eundem
& protulisse ex semetipso facis, & prodisse quod Deus est. Si potuit fecisse, non tamen fe-
cit. Aut exhibe probationem quam expostulo meam similem, id est sic scripturas eundem
filium & patrem ostendere, quemadmodum apud nos distinctè pater & filius demonst-
rantur, distinctè, inquam, non diuisè, sicut ego profero dictū à Deo: [68] Eructauit cor meum
sermonem optimum. Hæc tu contrà opponas, alicubi dixisse Deum: Eructauit cor meum
sermonem optimum: vt ipse sit, qui & eructauit, & quod eructauit: & ipse, qui protulerit,
& qui prolatus sit, si ipse est sermo & Deus. Ecce ego propono patrem filio dixisse, Filius
meus es tu, ego hodie generavi te. Si velis vt credam ipsum esse patrem & filium, ostende
sic pronuntiatum alibi: Dominus dixit ad se, filius meus sum ego, ego hodie generavi me
proinde, &: Ante luciferum generavi me. Et: Dominus condidit me initium viarum in
opera mea, ante omnes autem colles generavi me; & si qua alia in hunc modū sunt. Quem
autem verebatur Deus Dominus vniuersitatis, ita pronuntiare, si ita res erat: an verebatur
ne non crederetur, si simpliciter se & patrem & filium pronuntiaisset? Vnum tamen veritas
est, mereri. Veritas autem semetipsum & suam veritatem. Et ideò veracem Deum cre-
dens, scio illum non aliter quàm disposuit pronuntiasse, nec aliter disposuisse quàm pro-
nuntiauit. Tu porro cum mendacem efficias & fallacem & deceptorem fidei huius, si cum
ipse esset sibi filius, alij dabat filij personam: quando scripturæ omnes & demonstrationem
& distinctionem trinitatis ostendant. A quibus & præscriptio nostra deducitur, non posse
vnum atque eundem videri qui loquitur, & de quo loquitur, & ad quem loquitur: quia ne-
que peruersitas, neque fallacia Deo congruat, vt cum ipse esset ad quem loquebatur, ad
alium potius, & non ad semetipsum loquatur. Accipe igitur & alias voces patris de filio
per Elaiam: [69] Ecce filius meus quem elegi, dilectus meus in quem benè sensi. Ponam spi-
ritum meum super ipsum, & iudicium Nationibus annuntiabit. Accipe & ad ipsum: Ma-
gnum tibi est vt voceris filius meus ad statuendas tribus Iacob, & ad conuertendam di-
spersionem Israël. Posui te in lucem Nationum, vt sis salus in extremum terræ. Accipe
nunc & filij voces de patre: Spiritus Domini super me, quapropter vnxit me ad euange-
lizandum hominibus. Item in Psalmo ad patrem de eodem: [70] Ne dereliqueris me, donec
annuntiem brachium tuum natiuitati vniuersæ venturæ. Item in alio: Domine quid mul-
tiplicati sunt, qui comprimunt me. [71] Sed & omnes penè Psalmi, Christi personam susti-
nent: filium ad patrem, id est Christum ad Deum verba facientem representant. Animaduerte
etiam spiritū loquentē ex tertia persona de patre & filio: Dixit Dominus Domino meo, se-
de ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Item per
Elaiam: Hæc dicit Dominus Domino meo Christo. Item per eundem ad patrem de filio:
Domine quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est? Annuntia-
uimus de illo, sicut puerulus, sicut radix in terra sitienti, & non erat forma eius, nec gloria.
Hæc pauca de multis. Nec enim affectamus vniuersas scripturas euoluere, cum & in lin-
gulis capitulis plenam maiestatem & auctoritatem contestantes, maiorem congressum in
retractatibus habeamus. His itaque paucis, tam manifestè distinctio Trinitatis exponi-
tur. Est enim ipse qui pronuntiat, spiritus, & pater ad quem pronuntiat, & filius de quo

TERTULLIANI
Cum Annotationibus
PAMELI
A. V.
36.

A pronuntiat. Sic & cetera quæ nunc ad patrem de filio, vel ad filium, nunc ad filium de patre, vel ad patrem, nunc ad spiritum pronuntiantur, vnamquamque personam in sua proprietate constituunt. [72 Si te adhuc numerus scandalizat Trinitatis quasi non connexa in vnitate simplici, interrogo quomodo vnicus & singularis pluraliter loquitur: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram, cum debuisset dixisse, Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem meam, utpote vnicus & singularis? sed & in sequentibus: Ecce Adam factus est tanquam vnus ex nobis, fallit aut iudit, ut cum vnus, & solus, & singularis esset, numerosè loqueretur: aut numquid angelis loquebatur ut Iudæi interpretantur, quia nec ipsi filium agnoscunt: an quia ipse erat pater, filius, spiritus, idè pluralem se præstans, pluraliter sibi loquebatur? immò quia iam adhærebat illi filius secunda persona sermo ipsius: & tertia, spiritus in sermone, idè pluraliter pronuntiauit, Faciamus, & Nostram, & nobis. Cum quibus enim faciebat hominem, & quibus faciebat similem, filio quidem qui erat induiturus hominem, spiritu verò qui erat sanctificaturus hominem, quasi cum ministris & arbitris ex vnitate Trinitatis loquebatur. 73 Denique sequens scriptura distinguit inter personas. Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum. Cur non suam, si vnus qui faciebat, & non erat ad cuius faciebat? Erat autem ad cuius imaginem faciebat: ad filij scilicet, qui homo futurus certior & verior, imaginem suam fecerat dici hominem qui tunc de limo formari habebat, imago verò & similitudo. Sed & in antecedentibus operibus mundi quomodo scriptum est? Primum quidem nondum filio apparente; Et dixit Deus: Fiat lux, & facta est; ipse statim sermo lux vera, quæ illuminat hominem venientem in hunc mundum, & per illum mundialis quoque lux. Exinde autem in sermone Christo assistente & amministrante Deus voluit fieri, & Deus fecit; Et dixit Deus, Fiat firmamentum, & fecit Deus firmamentum; dixit Deus, Fiant luminaria, & fecit Deus luminare maius & minus. Sed & cetera vtique idem fecit qui & priora, id est sermo Dei; per quem omnia facta sunt, & sine quo factum est nihil. Qui si ipse Deus est, secundò Ioannè, Deus erat sermo, habes duos: alium dicentem vt fiat, alium facientè. 74 Alium autem quomodo accipere debeas, iam professus sum, personæ non substantiæ nomine, ad distinctionem, non ad diuisionem. Ceterum vbique teneo vnam substantiã in tribus cohærentibus. Tamen alium dicã oportet ex necessitate sensus, cum qui iubet, & cum qui facit. Nam nec iuberet, si ipse faceret, dum iuberet fieri per eum. Tamen iubeat, hæc sibi iussurus si vnus esset: aut sine iussu facturum, quia non expectasset vt sibi iuberet. Ergo, inquis, si Deus dixit, & Deus fecit, si alius Deus dixit, & alius fecit, duo Dei prædicantur. Si tam durus es, putã interim; & vt adhuc amplius hoc putes, accipe & in Psalmò duos Deos dictos: Thronus tuus Deus in æuũ, virga regni tui; Dilexisti iustitiã, & odisti iniquitatẽ, propterea vnxit te Deus, Deus tuus. Si ad Deum loquitur, & vnctũ Deũ à Deo affirmat, sed hic duos Deos pro virga regni tui. Inde & Esaias ad personam Christi: 76 Et Sabain, inquit, viri elati ad te transibunt, & post te sequentur vincti manibus, & te adorabunt, quia in te Deus est. Tu enim es Deus noster, & nesciebamus, Deus Israëlis. Et hic enim dicendo, Deus in te, & tu Deus, duos proponit qui erant in Christũ & spiritũ. Ipsum plus est, quòd in Euangelio totidẽ inuenies: In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo. Vnus qui erat, & alius penes quẽ erat. 77 Sed & nomẽ Domini in duobus lego. Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexterã meã. Et Esaias hæc dicit: Domine, quis credidit auditui nostro, & brachiũ Domini qui reuelatũ est: Brachiũ enim suum non dixisset, si non Dominũ patrẽ, & Dominũ filium intelligi veller. Etiã adhuc antiquior Genesis: Et pluit Dominus super Sodomam & Gomorrã sulphur & ignẽ de celo à Domino. Hæc aut nega scripta, aut quis es, vt non putes accipiendã quemadmodum scripta sunt, maximè quæ non in allegoriis & parabolis, sed in definitionibus & certis & simplicibus habent sensum? Quòd si ex illis es qui tunc Dominũ non sustinebant Dei se filium ostendentẽ, ne eum Dominũ crederent, recordare tu cum illis scriptum esse: Ego dixi, vos Dei estis, & filij altissimi. Et: Stetit Deus in ecclesia Deorũ, vt si homines per fidem filios Dei factos, Deos scriptura pronũtiare non timuit, scias illam multò magis verò & vnico Dei filio Dei nomẽ iure contulisse. Ergo, inquis, prouocabo te vt hodie quoque ex auctoritate istarũ scripturarũ constãter duos Deos & duos Dominos prædices. Absit. Nos enim qui & tempora & causas scripturarũ per Dei gratiam inspiciamus, maximè 78 Paraclæti non hominum discipuli, duos quidem defini-mus Patrem & filium, & iam tres cum Spiritu sancto, secundum rationem œconomice, quæ facit numerum: ne (vt vestra perueritas infert) pater ipse credatur natus & passus:

quod non licet credi, quoniam non ita traditum est. Duos tamen Deos & duos Dominos nunquam ex ore nostro proferimus, non quasi non & pater Deus, & filius Deus, & spiritus sanctus Deus, & Deus vnusquisque: sed quoniam retrò & duo Dei & duo Domini prædicabantur, vt, vbi venisset Christus, & Deus agnosceretur, & Dominus vocaretur, quia filius Dei & Domini. Si enim vna persona & Dei & Domini in scripturis inueniretur, merito Christus non esset admissus ad nomen Dei, & Domini. Nemo enim alius præter vnus Deus & vnus Dominus prædicabatur, & futurum erat vt ipse pater descendisse videretur: quia vnus Deus & vnus Dominus legebatur: & tota œconomia eius obumbraretur, quæ in materiam fidei prospecta atque dispesata est. At vbi venit Christus, & cognitus est à nobis, quod ipse qui numerum retrò fecerat, factus secundus à patre, & cum spiritu tertius, & iam pater per ipsum plenius manifestatus, redactum est iam nomen Dei & Domini in vnione. Et quia Nationes à multitudine idolorum transfrent ad vnicum Deum, vt differentia constitueretur inter cultores vnus, & plurimæ diuinitatis. Nam & lucere in mûdo Christianos oportebat vt filios lucis, lumen mundi vnus & Deum & Dominum colentes & nominantes. Ceterum si ex conscientia qua scimus Dei nomen & Domini, & patri & filio & spiritui cõuenire, Deos & Dominos nominaremus, extinxissemus faces nostras etiã ad martyria timidiore, quibus euadendi quaque patet occasio ⁷⁹ iurantibus statim per Deos & Dominos, vt quidam hæretici, quorum Deos plures. Itaque Deos omnino non dicam, nec Dominos, ⁸⁰ sed Apostolum sequar, vt si pariter nominandi fuerint pater & filius, Deum patrem appellem, & Iesum Christum Dominum nominem. ⁸¹ Solum autem Christum potero Deum dicere sicut idem Apostolus. ⁸² Ex quibus Christus, qui est, inquit, Deus super omnia benedictus in æuum omne. Nam & radium solis seorsum solẽ vocabo, solem autem nominans cuius est radius, nõ statim & radium solem appellabo. Nam etsi soles duos faciam, tamen & solem & radium eius tam duas res, & duas species vnus & indiuisæ substantiæ numerabo, quàm Deum & sermonem eius, quàm patrem & filium.

CA. XIII. [⁸³ Adhuc & illa nobis regula adfuit duos vindicantibus patrem & filium, quæ inuisibilem Deum determinauit. Cùm enim Moyses in Ægypto desiderasset Domini cõspectum dicēs: Si ergo inueni gratiam coram te, manifesta mihi te, vt cognoscenter videam te: non potes videre, inquit, faciem meam. ⁸⁴ Non enim videbit homo faciem meam & viuet, id est morietur qui videt. Inuenimus enim & à multis Deum visum, & neminem tamen eorum qui eum viderant mortuum. Visum quidem Deum secundum hominum capacitates, non secundum plenitudinem diuinitatis. ⁸⁵ Nam Patriarchæ Deum vidisse referuntur, vt

^a Gen. 12. ^a Abraham & ^b Jacob: Et Prophetæ, vt ^c Elaias, vt ^d Ezechiel, & tamen mortui non sunt. 17. & 18. Igitur aut mortui debuerant, si eum viderant: Deum enim nemo videbit & viuet: aut si Deum viderunt, & mortui non sunt, scriptura mentitur, Deum dixisse, Faciem meam homo si viderit, nõ viuet. Aut scriptura mentitur, cùm inuisum aut cùm visum Deum profert. Itaque ergo alius erit qui videbatur, quia non potest idẽ inuisibilis definiri qui videbatur: & consequens erit vt inuisibile patre intelligamus pro plenitudine maiestatis, visibile verò filium agnoscamus pro modulo deriuationis: sicut nec solẽ nobis cõttemplari licet quãtum ad ipsam substantiæ summam quæ est in coelis, radium autẽ eius toleramus: oculis pro rēperatura portionis quæ in terram inde porrigitur. Hic ex diuerso volet aliquis etiam filium inuisibilem contendere, vt sermonẽ, vt spiritũ: & dum vnicam cõditionem patris & filij vindicat, vni potius atque cõdẽ confirmare patrem & filium. Sed diximus scripturam differentia patrocinari, per visibilis & inuisibilis distinctionem. Nam & illud adiciunt ad argumentationẽ.

Ibidem. Quòd si filius tunc ad Moysen loquebatur, ipse faciem suam nemini visibilem pronuntia-
ret, quia scilicet ipse inuisibilis pater fuerit in filij nomine. Ac per hoc sic eundem volunt accipi visibilem & inuisibilem, quomodo eundem patrem & filium: quoniam & paulo supra, antequàm faciem Moyse negasset, scriptum sit: Dominum ad Moysen locutum coram, velut si quis loquatur ad amicum suum, non minus quàm & Iacob: Ego vidi, inquit, Dominum facie ad faciem. Ergo visibilis inuisibilis idem. Et quia idem vtrunque, idẽ & ipse pater inuisibilis, quia & filius visibilis. Quasi non expositio scripturæ quæ fit à nobis, filio competat patre seposito in sua inuisibilitate. Dicimus enim & filium suo nomine carnis inuisibilem quæ sermo & spiritus; Dei ex substantiæ cõditione iam nunc, & quia Deus & sermo & spiritus; ⁸⁶ visibilem autem fuisse ante carnem eo modo quo dicit ad Aaron, & Mariam: Et si fuerit Prophetes in vobis, in visione cognoscat illi, & in somnio loquar illi, non quomodo Moyse: os ad os loquar illi in specie, id est in veritate, & non in ani-

TERTULLIA
Cum Annotationibus
PAMELII
A. V.
16.

A in ænigmate, id est non imagine, sicut & Apostolus: Nunquid videmus tanquam per speculum
 in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. ⁸⁷ Igitur quum Moyfi seruat conspectum suum, ^{1. Cor. 13.}
 & colloquium facie ad faciem, in futurum (nam hoc postea adimpletum est, in montis se- ^{Exod. 33.}
 cessu, sicut legitur in Euangelio visum cum illo Moyten colloquetem) apparet retrò sem- ^{Luc. 9.}
 per in speculo, & ænigmate, & visione, & somnio Deum, id est filium Dei, visum tam ^{a Pro. 7.}
 phetis & Patriarchis, quam & ipsi adhuc ^{b Gen. 12.} Moyfi. Et ipse quidem Dominus si fortè co- ^{c Exod. 33.}
 ram ad faciem loquebatur, non tamen, ut est, homo faciem eius videret, nisi fortè in spe- ^{Ibidem.}
 culo & in ænigmate. Denique si sic Moyfi locutus est Dominus, ut & Moyles faciem eius
 cominus sciret, quomodo statim atque ibidem desiderat faciem eius videre, quam quia vi-
 derat, non desideraret? Quomodo æquè & Dominus negat videri faciem suam posse quam ^{Ibidem.}
 ostenderat, si tamen ostenderat: Aut quæ est facies Dei, cuius conspectus negatur, si erat
 quæ visa est: Vidi, inquit Iacob, Deum facie ad faciem, & salua facta est anima mea. Alia ^{Gen. 32.}
 debet esse facies, quæ si videatur, occidit. Aut nunquid filius quidem videbatur; & si fa-
 cies, sed ipsum hoc in visione, & somno, & speculo, & ænigmate: quia sermo, spiritus, nisi
 imaginaria forma videri non potest. ⁸⁸ Faciem autem suam, dicit inuisibilem patrem. Quis
 enim pater? num facies erit filij, nomine auctoritatis, quæ genitus à patre consequitur: Non
 enim & de aliqua maiore persona cõgruit dicere, facies mea est ille homo: & faciem mihi
 præstat. Pater, inquit, maior me est. Ergo facies erit filij pater. Nam & scriptura quid dicit: ^{Ioan. 14.}
 Spiritus personæ eius, Christus Dominus. Ergo si Christus personæ paternæ spiritus est, ^{Thren. 4.}
 meritò spiritus, cuius persona erat, id est patris eius faciem suam ex vnitate scilicet pro-
 nuntiauit. Mirarer planè an facies filij pater accipi possit qui est caput eius. Caput enim ^{1. Cor. 11.}
 Christi Deus. ⁸⁹ Si hunc articulum quæstionibus scripturæ veteris non expediam, de ^{C A P. XV.}
 nouo Testamento sumam confirmationem nostræ interpretationis: ne quodcunque in fi-
 lium reputo, in patrem proinde defendas. Ecce enim & in Euangelis & in Apostolis visi-
 onis vtriusque. Exclamat quodammodo Ioannes: Deum nemo vidit vnquam. Vtique ^{Ioan. 1.}
 nec retrò. Ademit enim temporis quæstionem, dicendo Deum nunquam visum. Confir-
 mat & Apostolus de Deo: Quem nemo vidit hominum, sed nec videre potest, quia scilicet
 morietur qui videbit. ⁹⁰ Idem ipsi Apostoli & vidisse se Christum, & cõtractasse testan- ^{1. Timot. 6.}
 tur. Porro si ipse est Christus & pater & filius, quomodo visus est, & inuisus? Ad hanc di- ^{1. Ioan. 1.}
 uersitatem visi & inuisi in vnum conferendam, quis ex diuerso non argumentabitur, rectè
 vtrunque dictum, visibilem quidem in carne, inuisibilem ante carnem: ut idem sit pater
 inuisibilis ante carnem, qui & filius visibilis in carne: Atquin si idem ante carnem inuisibi- ^{Gen. 12.}
 lis, quomodo visus etiam retrò inuenitur ante carnem? Æquè si idem post carnem visibi-
 lis, quomodo & nunc inuisibilis pronuntiat ab Apostolis, nisi quia alius qui & retrò vi-
 sus in ænigmate? Plenius visibilem caro effecit, sermo scilicet qui & caro factus, est alius:
 quem nunquam quisquam vidit nisi pater, scilicet cuius est sermo. Denique inspiciamus
 quem Apostoli viderint. Quod vidimus, inquit Ioannes, quod audiuius, oculis nostris ^{1. Ioan. 1.}
 vidimus, & manus nostræ contrectauerunt, de sermone vitæ. Sermo enim vitæ caro fa-
 ctus, & auditus, & visus, & contrectatus, quia caro, qui ante carnem sermo tantum in pri-
 mordio apud Deum patrem, non pater apud sermonem. Nam & si Deus sermo, sed apud ^{Ioan. 1.}
 Deum, quia ex Deo Deus, quia cum patre apud patrem. Et vidimus gloriam eius tanquam ^{Ibidem.}
 vnigeniti à patre, utiq; filij: scilicet visibilis, glorificati à patre inuisibili. Et idè quoniam
 sermonem Dei, Deum dixerat, ne adiuuaret aduersariorum præsumptionem, quasi pa-
 trem ipsum vidisset, ad distinguendum inter inuisibilem patrem & filium visibilem, super-
 dicit ex abundantia: Deum nemo vidit vnquam. Quem Deum? Sermonem? Atquin Vidi- ^{Ibidem.}
 mus, & audiuius, & contrectauimus, de sermone vitæ prædictum est. Sed quem Deum? ^{1. Ioan. 1.}
 scilicet patrem; apud quem Deus erat sermo, vnigenitus filius, qui est in sinu patris ipse dis- ^{Ioan. 1.}
 seruit. Ipse & auditus, & visus, & ne phantasma crederetur, etiam contrectatus. Hunc ^{Ioan. 20.}
 & Paulus conspexit, nec tamen patrem vidit. Nonne, inquit, vidi Iesum? Christum au- ^{1. Cor. 9.}
 tem & ipsum Deum cognominauit, Quorum patres, & ex quibus Christus secundum ^{Rqm. 9.}
 carnem, qui est per omnia Deus benedictus in æuum. Ostendit & ipse visibilem Dei
 filium, id est sermonem Dei, quia qui caro factus est, Christus dictus est. De patre
 autem ad Timotheum: Quem nemo vidit hominum, sed nec videre potest. Exag- ^{1. Tim. 6.}
 gerans amplius: Qui solus habet immortalitatem, & lucem habitat inaccessibilem. ^{Ibidem.}
 De quo & supra dixerat: ⁹¹ Regi autem seculorum, immortalis, inuisibili, soli Deo: ^{1. Tim. 1.}

1. Cor. 15. vt & contraria ipsi filio adscriberemus, mortalitatem, accessibilitatem; quem mortuum D
 Act. 9. contestatur secundum scripturas, & à se nouissimè visum, per accessibilem utique lucem;
 Matth. 17. 9^a quanquam & illum neque ipse sine periculo luminis expertus est, 9^b neque Petrus & Io-
 Luc. 9. annes & Iacobus sine irratione, & amentia: qui si non passuri filij gloriam, sed patrem vi-
 Exod. 33. dissent, credo morituri ibidem. Deum enim nemo videbit, & viuet. Si hæc ita sunt, con-
 stat eum semper visum ab initio, qui visus fuit in fine: Et eum nec in fine visum, qui nec
 ab initio fuit visus: & ita duos esse visum & inuisum. Filius ergo visus est semper, & filius
 conuersatus est semper, & filius operatus est semper, ex auctoritate patris & voluntate, quia
 Ioan. 5. filius nihil à semetipso potest facere, nisi viderit patrem facientem, in sensu scilicet facien-
 tem. Pater enim sensu agit. Filius verò qui in patris sensu est, videns perficit. Sic omnia per
 Ioan. 1. filium facta sunt, & sine illo factum est nihil. [9^a Nec putes sola opera mundi per filium
 CAP. XVII. facta, sed & quæ à Deo exinde gesta sunt. Pater enim qui diligit filium, 9^b & omnia tradi-
 Ioan. 3. dit in manu eius, utique à primordio diligit, & à primordio tradidit. Ex quo, à primordio
 Ioan. 1. sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo, 9^c cui data est omnis potestas à patre in cælis
 Matth. 28. & in terra. Non iudicat pater quenquam, sed omne iudicium tradidit filio, à primordio
 Ioan. 5. tamen. Omnem enim dicens potestatem, & omne iudicium, & omnia per eum facta, &
 omnia tradita in manu eius, nullam exceptionem temporis permittit: quia omnia non
 Gen. 11. erunt, si non omnis temporis fuerint. Filius itaque est qui ab initio iudicauit; turrim su-
 Gen. 6. perbißimam elidens, linguasque disperdens; orbem totum aquarum violentia puniens;
 Gen. 19. pluens super Sodomam & Gomorram ignem & sulphurè, Dominus à Domino. Ipse enim
 a Gen. 3. 12. & ad humana semper colloquia descendit; ab Adam^a vsque ad Patriarchas & Prophetas,
 17. 18. 26. in visione, in somno, in speculo, in ænigmate, ordinem suum præstruens ab initio sem-
 32. 35. per. Quæ erat persecutus infinita, 9^d semper ediscebat, 9e & Deus^b in terris cum homi-
 Exod. 3. ac nibus conuersari non alius potuit quam sermo qui caro erat futurus. Ediscebat autem vt
 seqq. et Isai. tale quid gestum cognosceremus. Propter^c nos enim sicut scripta sunt, ita & gesta sunt, in
 7. ac Ege- chielis 7. quos æuorum fines decurrerunt. Sic etiam affectus humanos sciebat iam tunc, susceptu-
 b Baruch. 3. rus etiam ipsas substantias hominis, carnem & animam; 9^f Interrogans Adam quasi ne-
 c 1. Cor. 10. sciens, Vbi es Adam; Pœnitens quòd hominem fecisset, quasi non præciens; Tentans A-
 Gen. 3. braham, quasi ignorans quid sit in homine; Offensus, reconciliatus eidem. Et si qua hæ-
 Gen. 22. retici apprehendunt quasi Deo indigna, ad destructionem creatoris, ignorantes hæc in fi-
 Exod. 32. lium competisse, qui etiam passiones humanas, & sitim, & esuriem, & lachrymas, & ipsam
 Psal. 8. natiuitatem, ipsamque mortem erat subiturus: Propter hoc minoratus à patre modicum
 citra angelos. Sed hæretici quidem nec filio Dei deputabunt conuenire, quæ tu ipsi patri
 inducis, quasi ipse se deminorauerit propter nos, cum scriptura alium dicat ab alio mino-
 ratum, nõ ipsum à semetipso. Quid si & alius, qui coronabatur gloria & honore, alius qui
 coronabat, utique filium pater? 100 Ceterum quale est, vt Deus omnipotens ille inuisibilis
 quem nemo vidit hominum, nec videre potest; ille qui inaccessible lucè habitat; 101 ille
 a 1. Tim. 6. qui non habitat in manu factis; 102 à cuius conspectu terra contremiscit; 103 montes liquefcit
 b Act. 17. vt cera; 104 qui totum orbem manu apprehendit velut nidũ; 105 cui cælũ thronus, & terra sca-
 c Ioel. 2. bellum, in quo omnis locus, non ipse in loco, qui vniuersitatis extrema linea est, ille al-
 d Psal. 96. tissimus; 106 in paradiso ad vesperã deambulauerit, quærens Adam; & 107 arcam post introitum
 e Isai. 10. Noë clausit; 108 & apud Abrahã sub quercu 109 refrigerauerit; & 110 Moysen de rubo ardenti
 f Isai. 66. vocarit; 111 & in fornace Babylonij regis quartus apparuerit, (quanquã filius hominis est di-
 g Gen. 3. ctus) ni hæc in imagine, & speculo, & ænigmate fuissent? Scilicet & hæc nec de filio Dei
 h Gen. 7. credenda fuisset, si scripta non essent, fortalsẽ nõ credenda de patre, licet scripta, quæ isti in
 i Gen. 18. vultum Mariæ deducunt; & in Pilati tribunal imponunt, & in monumento Ioseph recon-
 l Exod. 3. cludunt. Hinc igitur apparet error illorum. Ignorantes enim à primordio, omnẽ ordinem
 m Dan. 3. diuinæ dispositionis per filium decurrisset, ipsum credunt patrem & visum, & cõgestum
 n Matth. 27. & operatum, & sitim & esuriem passum 102 aduersus Prophetam dicentem: Deus æternus
 non sitiet, nec esuriet omnino, quanto magis nec morietur, nec speliectur & ita vnum
 CA. XVII. Deum super egisse, id est patrem. [103 Quæ per filium gesta sunt, facilius existimauerunt,
 a Ioan. 5. patrem in filij nomine egisse, quàm filium in patris, dicere ipso Domino: Ego veni in pa-
 b Ioan. 17. tris mei nomine. Item ad ipsum patrem: 104 Nomẽ tuum manifestavi hominibus. 105 Con-
 c Matt. 21. dicente etiam scriptura: Benedictus qui venit in nomine Domini, utique filius in patris
 d Gen. 28. nomine. Et nomen patris: 106 Deus omnipotens; 107 Altissimus; 108 Dominus virtutum;
 e Gen. 14. 109 Rex
 f Psal. 23.

TERTULLIA
 Con. Annotationibus
 PAMELII
 A. V.
 16.

A¹⁰⁵ Rex^d Israël; qui est, quatenus ita scripturæ docent. Hæc dicimus & in filium com-
petisse, & in his filiū venisse, & in his semper egisse, & sic ea in se hominibus manifestasse.
Omnia, inquit, patris, mea sunt. Cur non & nomina? Cur ergo legis Deum omnipoten-
tem, & altissimum, & Deum virtutum, & regem Israël, & qui est; vide ne per hæc filius
etiam demonstretur. Suo iure Deus omnipotens; quæ sermo Dei omnipotentis; quæque
omnium accepit potestatem. Altissimus; quæ dextera Dei exaltatus, sicut Petrus in Actis
concionatur. Dominus virtutum; quia omnia subiecta sunt illi à patre. Rex Israël, quia
illi propriè excidit fors gentis istius. Itera, Qui est, quoniam multi filij dicuntur, & non
sunt. Si autem volunt & Christi nomen patris esse, audient suo loco. Inscrim hinc mihi pro-
motum sit responsum aduersus id quod & de Apocalypsi Ioannis proferunt: Ego Domi-
nus qui est, & qui fuit, & venit omnipotens, & sic ubi alibi Dei omnipotentis appellatio-
nem non putant etiam filio conuenire. Quasi qui venturus sit omnipotens, cum & filius
omnipotentis tam omnipotens sit Dei filius, quàm Deus Dei filius. [106 Sed hanc socie-
tatem nominum paternorum in filio ne facillè perspiciant, perturbat illos scriptura, si
quando vnicum Deum statuit; quasi non eadem, & Deos, & Dominos duos proposuerit,
107 vt supra ostendimus. Ergo quia duos & vnum, inquit, inuenimus, ideo ambo vnus
atque idem, & filius, & pater. Porro non periclitatur scriptura, vt illi de tua argumentatio-
ne succurras, ne sibi contraria videatur. Habet rationem, & quum vnicum Deum statuit,
& quum duos patrem & filium ostendit, & sufficit sibi. Filium nominari ab ea constat. Sal-
uo enim filio rectè vnicum Deum potest determinasse, cuius est filius. Non enim desinit
esse qui habet filium ipse vnus, suo scilicet nomine, quotiens sine filio nominatur. Sine
filio autem nominatur, quum principaliter determinatur vt prima persona quæ ante filij
nomen erat proponenda; quia pater ante cognoscitur, & post patrem filius nominatur.
Igitur vnus Deus pater, 108 & absque eo alius non est. Quod ipse inferens, non filium ne-
gat, sed alium Deum. Ceterum alius à patre filius non est. Denique inspicere sequentia hu-
iustmodi pronuntiationum, & inuenies ferè ad idolum 109 facitantes atque cultores
definitionem earum pertinere, vt multitudinè falsorum Deorum vno diuinitatis expel-
lat, habens tamen filium quanto indiuiduum & inseparatum à patre, tanto in patre repu-
tandum, etsi non nominatum. Atquin si nominasset illum, separasset, ita dicens: Alius
præter me non est, nisi filius meus. Alium enim etiam filium fecisset, quem de aliis exce-
pisset. Puta solem dicere: Ego sol, & alius præter me non est, nisi solis meus, nonne de-
notasset vanitatem, quasi non & solis in sole deperiret. Itaque præter semetipsum non
esse alium Deum, hoc propter idololatriam tam nationum quàm Israël: 110 Etiam pro-
pter hæreticos, qui sicut nationes manibus, ita & ipsi verbis idola fabricantur, id est alium
Deum & alium Christum. Igitur & cum se vnū pronuntiat, 111 filio pater procurabat, ne
ab alio Deo Christus venisse credatur, sed ab illo qui prædixerat: Ego Deus, & absque me
alius non est, qui se vnicum, sed cum filio ostendit, cum quo cælum solus extendit.
[112 Quin & hoc dictum eius, in argumentum singularitatis arripient: Extensum, inquit,
cælum solus. Quantum ad ceteras virtutes solus, præstruens 113 aduersus coniecturas hæ-
reticorum, qui mundum ab angelis & potestatibus diuersis volunt structum, qui & ipsum
creatorem, aut angelum faciunt, aut ad alia quæ extrinsecus, vt opera mundi, ignorantem
quoque subornatū. Aut si sic solus cælum extendit, quomodo isti præsumunt in peruersum
hæretici, quasi singularis non admittatur Sophia illa dicens, 114 cum pararet cælos, ego a-
deram illi simul. Et si dixit: quis cognouit sensum Domini, & quis illi consilio fuit? vtique
præter Sophiā fuit, quæ illi aderat. In ipso tamen & cum illo vnuerſa compingebat, non
ignorante quid faceret. Præter Sophiam autem, præter filiū dicit, qui est Christus, Sophia
& virtus Dei, secundum Apostolum, solus sciens sensum patris. Quis enim scit quæ sunt
in Deo, nisi spiritus qui in ipso est? non qui extra ipsum erat. Ergo qui nō solum Deum fa-
ceret, nisi à ceteris solū. Sed & Euangeliū recusetur, quod dicat omnia per sermonē à Deo
facta esse, & sine eo nihil factū. Nisi enim fallor, & alibi scriptū est: Sermonē eius cæli fir-
mati sunt, & spiritu eius omnes virtutes eorum. Et sermo autem Virtus & Sophia; ipse erit
Dei filius. Ita si per filium omnia, cælum quoque per filium extendens, non solus extēdit,
nisi illa ratione qua ceteris solus. 115 Atq; adeo statim de filio loquitur. Quis autus deiecit
signa ventriloquorū & diuinationes à corde auertēs sapiētes retrorsum, & consiliū eorum
infatuans? sicut verba filij sui, dicēdo scilicet: Hic est filius meus dilectus, hunc audite. Ita
filium subiungens ipse interpretator est, quomodo cælum solus extenderit, scilicet cum

filio solus, sicut cum filio vnum. Proinde & filij erit vox: ^a Extendi cœlum solus, quia ^b sermo cœli confirmati sunt. Quia; ^c Sophia in Sermone adistente paratum est cœlum; & ^d omnia per Sermonem sunt facta, competit & filium solum extendisse cœlum, quia solus operationi patris ministravit. Idem erit dicens: Ego primus, & in superuentura ego sum, Primum scilicet omnium, sermo, ^e In principio erat sermo, in quo principio prolatus à patre est. Ceterum pater non habens initium, & à nullo prolatus, ut innatus, non potest videri. Qui solus fuit semper, ordinem habere non potuit. Igitur si propterea eundem & patrem & filium credendum putauerunt, ut vnum Deum vindicent, salua est vnio eius, qui quum sit vnus, habeat & filium, æquè & ipsum eisdem scripturis comprehensum. Si filium necunt secundum à patre reputari, ne secundus duos faciat Deos dici, ^f ostendimus etiam duos Deos in scriptura relatos & duos Dominos: & tamen ne de isto scandalizentur, rationem reddimus, qua Dei non duo dicantur, nec Domini, sed qua pater & filius duo: & hoc non ex separatione substantiæ, sed ex dispositione, quum indiuiduum & inseparatum, filium à patre pronuntiamus, nec statu, sed gradu alium, qui etsi Deus dicatur, quando nominatur singularis, non ideò duos Deos faciat, sed vnum, hoc ipso quod & Deus ex vnitatem patris vocari habeat. ^g [¹¹⁷ Sed argumentationibus eorum adhuc retundendis, opera præbenda est, si quid de scripturis ad sententiam suam excerpent, cetera nolentes intueri, quæ & ipsa regulam seruant, & quidem salua vnione diuinitatis, & monarchiæ unitu. Nam sicut in veteribus nihil aliud tenent, quam, Ego Deus, & alius præter me non est: Ita in Euangelio responsionem Domini ad Philippum tumentur, Ego & pater vnum sumus; & Qui me viderit, videt & patrem; & Ego in patre, & pater in me. His tribus capitulis totum instrumentum vtriusque Testamenti volunt cedere, cum oporteat secundum plura intelligi pauciora. ¹¹⁸ Sed proprium hoc est omnium hæreticorum. Nam quia pauca sunt quæ in sylua inueniri possunt, pauca aduersus plura defendunt, & posteriora aduersus priora suscipiunt. Regula autem omni rei semper ab initio constituta in prioribus, & in posteriora præscribit, vtique & in paucioribus. ¹¹⁹ Aspice itaque quanta præscribant tibi, etiam in Euangelio ante Philippi consultationem, & ante omnem argumentationem tuam. Et in primis ipsa statim præfatio Ioannis Euangelizatoris demonstrat, quod retrò fuerit qui caro fieri habebat. ¹²⁰ In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo. Hic erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Nam si hæc non aliter accipi licet, quam quomodo scripta sunt, indubitanter alius ostenditur, qui fuerit à principio, alius apud quem fuit: Alium sermonem Dei, alium Dominum: licet & Deus sermo, sed quæ Dei filius, non quæ pater: Alium per quem omnia, alium à quo omnia. ¹²¹ Alium autem quomodo prædicamus, sæpe iam addimus, quo alium dicamus necesse est, non eundem autem, non quasi separatum, dispositione alium non diuisione. ¹²² Hic ergo factus est caro, non ipse cuius erat sermo. Huius gloria visa est tanquam vnici à patre, non tanquam patris. Hic vnus sinum patris disseruit, non sinum suum pater. Præcedit enim: Deum nemo vidit vnquam. Inde est agnus Dei ab Ioanne designatur, non ipse cuius est dilectus. Certè filius Dei semper, sed non ipse cuius est filius. ¹²³ Hoc eum Nathanael statim sensit, sicut & alibi Petrus: Tu es filius Dei. Hoc & ipse rectè sensisse illos confirmat: ^b Nathanaeli quidem respondens: Quia dixi, videri te sub ficu, ideò credis; Petrum ^c verò beatum adfirmans, cui non caro, neque sanguis reuelasset (quod & patrem senserat) sed pater qui in cœlis est. Quo dicto vtriusque personæ constituit distinctionem, & filij in terris, quem Petrus agnouerat Dei filium, & patris qui in cœlis, qui Petro reuelauerat quod Petrus agnouerat Dei filium Christum. ¹²⁴ Cum in templum introit, ædem patris appellat, ut filius. ¹²⁵ Cum ad Nicodemum dicit: Ita dilexit Deus mundum, ut filium suum vnicum dederit, in quem omnis qui crediderit, non pereat, sed habeat vitam sempiternam. Et rursus, Non enim misit Deus filium suum in mundum ut iudicet mundum, sed ut saluus sit mundus per eum. Qui crediderit in illum, non iudicatur: qui non crediderit in illum, iam iudicatus est, quia non credidit in nomine vnici filij Dei. ¹²⁶ Ioannes autem cum interrogaretur quid de Iesu contingeret, Pater inquit, diligit filium, & omnia tradidit in manu eius. Qui credit in filium, habet vitam æternam: qui non credit in filium Dei, non videbit Deum, sed ira Dei manebit super eum. ¹²⁷ Quem verò Samaritidi ostendit: Si Messiam qui dicitur Christus, filium vtique se non patrem demonstravit. Qui & alibi Christus Dei filius, non pater dicitur est. Exinde discipulis, Meum est, inquit, ut faciam voluntatem eius qui me misit, ut consummem opus eius. ¹²⁸ Et

^a Isai. 44.^b Isai. 32.^c Psal. 8.^d Ioan. 1.^e Isai. 41.^f Ioan. 1.

CAP. XX.

Isai. 45.

Ioan. 14.

Ibidem.

Ibidem.

CAP. XXI.

Ioan. 1.

Ibidem.

Ibidem.

Ibidem.

Ibidem.

Ibidem.

Ibidem.

^a Matt. 16.^b Ioan. 1.^c Matt. 16.

Ioan. 2.

Ioan. 3.

Ibidem.

Ioan. 4.

^a Matt. 16.

Ioan. 4.

TERTULLIA
Cum Annotationibus
PAMELI
A. V.
36.

A¹²⁸ Et ad Iudæos de paralytici sanitate, Pater meus usque modo operatur, & ego operor. Pater & ego, filius dicit. Denique propter hoc magis Iudæi illum interficere volebant. Non tantum quod solueret sabbatum, sed quod patrem suum Deum diceret, & *ibidem.*
 quans se Deo. Tunc ergo dicebat ad eos: Nihil filius facere potest à semetipso, nisi viderit patrem facientem. Quæ enim ille facit, eadem & filius facit. Pater enim diligit filium, & omnia demonstravit illi quæ ille fecit, & maiora istis opera demonstravit illi, ut vos miremini. Quomodo enim suscitavit mortuos & vivificavit, ita & filius quos vult vivificat. Neque enim pater iudicat, sed omne iudicium dedit filio, ut omnes honorent filium, sicut honorant patrem. Qui non honorat filium, non honorat patrem, qui filium misit, habet vitam æternam, & in iudicium non veniet, sed transit de morte in vitam. Amen dico vobis, quod veniet hora qua mortui audient vocem filij Dei, & cum audierint, vivent. Sicut enim pater habet vitam æternam à semetipso, ita & filio dedit vitam æternam habere in semetipso, ¹²⁹ & iudicium dedit illi facere in potestate, quia filius hominis est; per carnem scilicet, sicut & filius Dei per spiritum eius. Adhuc adiecit: Ego *ibidem.*
 autem habeo maius quàm Ioannis testimonium. Opera enim quæ pater mihi dedit consummare illa, ipsa de me testimonium perhibent, quod me pater miserit. Et qui me misit pater, ipse testimonium dixit de me. Subiungens autem: Neque vocem eius audistis vnquam, neque formam eius vidistis, confirmat retrò non patrem, sed filium fuisse, qui videbatur & audiebatur. Denique dicit: Ego veni in patris mei nomine, & non me recepistis. Ad eò semper filius erat in Dei & regis & Domini omnipotentis, & altissimi nomine. ¹³⁰ Interrogantibus autem quid facere debeant, respondit, ut credatis in eum quem Deus misit. Panem quoque se adfirmat, quem pater præstaret de cælo. Ergo omne quod ei daret pater ad se venire, nec reiecerit se, quia de cælo descendisset, non ut suam, sed ut patris faceret voluntatem. Voluntatem autem patris esse, ut qui viderit filium, & crediderit in eum, vitam & resurrectionem consequatur. Neminem porrò ad se venire posse, nisi quem pater adducat; Omnem qui à patre audisset, & didicisset, venire ad se. Non quasi patrem aliquis viderit, adiciens & hic; ut ostenderet *ibidem.*
 patris esse sermonem, per quem docti fiant: At quum discedunt ab eo multi, & Apostolis suis offert, si velint discedere & ipsi; quid respondit Simon Petrus? quod discedemus? verba vitæ habes, & nos credimus quod tu sis Christus. Patrem illum esse, an patris Christum? ¹³¹ Cuius autem doctrinam dicit, ad quam mirabantur, suam an patris? *ibidem.*
 Neque me scitis, inquit, unde sim, & non veni à meipso, sed est verus qui me misit, quem vos non noistis. Ego novi illum, qui ab illo factus, & ille me misit. Non dixit: quia ipse sum, & ipse me misit, sed ille me misit. Item quum misissent ad inuadendum eum Pharisei, Modicum adhuc temporis, ait, vobiscum sum, & vado ad eum qui me misit. ¹³² At ubi se negat esse solum; sed ego, inquit, & qui me misit pater, nonne duos *ibidem.*
 demonstrat, tam duos quàm inseparatos: immò totum erat hoc quod docebat, inseparatos duos esse. Siquidem & legem proponens duorum hominum testimonium confirmantem, subiungit: Ego testimonium dico de me, & testimonium dicit de me, qui me misit pater. Quod si vnus esset, dum idem est & filius & pater, non vteretur legis patrocinio fidem proponentis non vnus testimonio, sed duorum. Item interrogatus *ibidem.*
 ubi esset pater, neque se neque patrem notum esse illis respondens, duos dixit ignotos. Quod si ipsum noissent, patrem noissent, non quidem quasi ipse esset pater & filius, sed quia per indiuiduitatem neque agnosci, neque ignorari alter sine altero potest. Qui me, *ibidem.*
 ait, misit, verax est: & ego quæ ab eo audiui, ea & loquor in mundum. Interpretante extrinsecus scriptura, non cognouisse illos quod de patre dixisset, cum scilicet cognoscere debuissent sermones patris in filio esse, legendo apud Hieremiam: Et dixit mihi *Terem. 7.*
 Dominus, Ecce dedi sermones meos in os tuum. Et apud Esaiam: Dominus dat mihi linguam disciplinæ ad cognoscendum quando oporteat dicere sermonem. Sicut ipse *Isai. 50.*
 rursus: Tunc, inquit, cognoscetis quod ego sim, & à memetipso nihil loquar: sed sicut me docuit, ita & loquor, quia & qui me misit, mecum est. Et hoc ad testimonium *Ioan. 8.*
 indiuiduorum duorum. Item in altercatione Iudæorum exprobrans quod occidere eum vellet: Ego, inquit, quæ vidi penes patrem meum loquor, & vos quod vidistis penes patrem vestrum, id facitis: & nunc vultis occidere hominem veritatem vobis loquutum, *ibidem.*

- Ibidem.* quam audiuit à Deo. Et: Si Deus esset pater vester, dilexissetis me. Ego enim ex Deo exiui & veni (& tamen non separantur, licet exisse dixerit, vt quidam arripiunt huius dicti occasionē. Exiuit autē à patre, vt radius ex sole, vt riuus ex fonte, vt frutex ex femine) Ego dationem non habeo, sed honoro patrem meū. Et: Si ego me ipse glorificem, nihil est gloriā mea. Est qui me glorificet pater, quem vos dicitis Deum esse vestrū. Nec nostis illum, & sermo at ego noui eum. Et si dicam, non noui, ero similis vestri mēdax. Sed noui illum, & sermōnem eius seruo. Ac cū subiungit: Abraham diem meum vidit, & latatus est: nempe demonstrat filium Abraham retrō visum, nō patrem.¹³³ Item super cæcum illum patris opera dicit se facere oportere. Cui post restitutionem luminum: Tu, inquit, credis in filium Dei? dicit se facere oportere. Cui post restitutionem luminum: Tu, inquit, credis in filium Dei? dicit se facere oportere. Cui post restitutionem luminum: Tu, inquit, credis in filium Dei? dicit se facere oportere.
- Ibidem.* & interroganti quis esset iste, ipse se demonstrans, vtique filium demonstrauit, quem credendum esse dixerat.¹³⁴ Dehinc, cognosci se profitetur à patre, & patrem à se. Et ideo se diligere à patre, quod animam suam ponat: quia hoc præceptum accepisset à patre. Et interrogatus à Iudæis, si ipse esset Christus (vtique Dei, nam vtique in hodiernum Iudæi Christum Dei, non ipsum patrem sperant; quia nunquam Christus pater scriptus est venturus). Loquor, inquit, vobis, & nōn creditis. Opera quæ ego facio in nomine patris, ipsa de me testimonium dicunt. Quod testimonium? ipsum scilicet esse de quo interrogabant, id est Christum Dei. De ouibus etiam suis, quod nemo illas de manu eius eriperet. Pater enim quod mihi dedit, maius est omnibus.¹³⁵ Et: Ego & pater vnus sumus. Hic ergo iam gradum volunt figere stulti, immo cæci qui non vident: primò ego & pater, duorum esse esse significationē: dehinc in nouissimo sumus, non ex vnus esse persona, quod pluraliter dictū est: tum quod vnus sumus, non vnus sumus. Si enim dixisset quod vnus sumus, potuisset adiungere sententiā illorum. Vnus enim singularis numeri significatio videtur. Adhuc cum duo, masculini generis, Vnum dicit neutrali verbo, quod non pertinet ad singularitatem, sed ad vnitatem, ad similitudinem, ad coniunctionem, ad dilectionem patris, qui filium diligit, & ad obsequium filij, qui voluntati patris obsequitur. Vnus sumus, dicens, ego & pater: ostendit duos esse, quos æquat & iungit. Ad eō addit etiam multa se opera à patre ostendisse, quorum nihil lapidari mereretur. Et ne putarent ideo se illum lapidare debere, quasi se Deū ipsum, id est patrem voluisset intelligi, quia dixerat: Ego & pater vnus sumus: quā filium Dei Deum ostendens, non quā ipsum Deum. Si in lege, inquit, scriptum est: Ego dixi, vos Dei estis, & nō potest solui scriptura; quem pater sanctificauit, & misit in mundum, vos eum blasphemare dicitis, quia dixi, filius Dei sum: Si non facio opera patris mei, nolite credere: si verò facio, & mihi credere nōn vultis, vel propter opera credite. Et scitote quod ego in patre sim, & pater in me. Per opera ergo erit pater in filio, & filius in patre: & ita per opera intelligitur vnus esse patrem. Ad eō totum hoc perseverabat inducere, vt duotamen crederentur in vna virtute: quia aliter filius credi non posset, nisi duo crederentur.
- Ibidem.* CA. XXIII. Post hæc autem Martha filium Dei eum confessa, non magis errauit, quā Petrus & Nathanaël: quanquam etsi errasset, statim didicisset. Ecce enim ad suscitandum fratrem eius à mortuis, ad cælum & ad patrem Dominus suspiciēs, Pater (inquit, vtique filius) gratias ago tibi, quod me semper exaudias. Propter istas turbas circumstantes dixi, vt credant quod tu me miseris.¹³⁷ Sed & in conturbatione animæ: Et quid dicam? Pater, saluum me fac de ista hora. Atquin propter hoc veni in istam horam. Verūm pater gloria nomen tuum, in quo erat filius. Ego, inquit, veni in patris mei nomine. Inde scilicet suffecurat filij ad patrem vox. Ecce ex abundantia responderet de cælo pater, filio contestatur.
- Matth. 17.* Hic est filius meus dilectus, in quo benè sensi, audite illum. Ita & in isto: Glorificauit, & glorificabo. Rursus quot personæ tibi videntur peruersissime Præxæa, nisi quot & voces? habes filium in terris, habes patrem in cælis. Non est separatio ista, sed dispositio diuina. Ceterū scimus Deum etiam intra abyssos esse, & vbique consistere, sed vi & potestate. Filium quoque vt indiuiduum cum ipso vbique. Tamen in ipsa diuinitate, pater voluit filium in terris haberi, se verò in cælis, quod & ipse filius suspiciens, & orabat & postulabat à patre, quod & nos erectos docebat orare: Pater noster, qui es in cælis, cum sit & vbique. Hæc sedem suam voluit pater, minorauit filium modico citra angelos, & terram dimittendo, gloria tamen & honore coronaturus illū, in cælos resumendo. Hæc iam præstabat illi, dicens: Et glorificauit, & glorificabo. Postulat filius de terris, pater promittit à cælis. Quid met filius apud terras, aut filius ad patrem precabatur, cum ipse esset pater apud cælos? Quare est vt filius item postulet à semetipso, postulando à patre, si filius erat pater? aut iterū pater filii

TERTULLIANI
COR. ANNOTATIONIBUS
PAMELI
A. V.
16.

A ter sibi ipse promitteret, promittendo filio. Si pater erat, ut sic duos diuisos diceremus, quomodo iactitatis, tolerabilius erat duos diuisos, quam unum Deum veripellere predicare. Itaque ad istos nunc Dominus pronuntiavit: Non propter me ista vos venit, sed propter vos, ut credant & hi, & patrem & filium, in suis quemque nominibus, & personis, & locis. Sed adhuc exclamat Iesus & dicit: Qui credit in me, non in me credit, sed in eum credit qui me misit (quia per filium in patre creditur, & auctoritas credendi filio, pater est.) Et qui conspexit me, conspexit eum qui me misit. Quomodo? Quoniam scilicet a memetipso non sum locutus, sed qui me misit pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam, & quid loquar. Dominus enim dat mihi linguam disciplinam, ad cognoscendum quando oporteat dicere sermonem quem ego loquor. Sicut mihi pater dixit, ita & loquor. Hæc quomodo dicta sunt, Euangelizator & utique tam charus discipulus Ioannes, magis quam Praxas nouerat, ideo que ipse de suo sensu: ¹³ Ante autem solennitatem Paschæ, inquit, sciens Iesus omnia sibi tradita à patre esse, & se ex Deo esse, ad Deum vadere. Sed Praxas ipsum vult patrem de semetipso exisse, & ad semetipsum abisse, ut diabolus in cor Iudæ, non filij traditionem, sed patris ipsius immiserit. Nec diabolo bene nec hæretico, quia nec in filio bono suo, diabolus operatus est traditione. Filius enim traditus est Dei, qui erat in filio hominis, sicut scriptura subiungit: Nunc glorificatus est filius hominis, & Deus glorificatus est in illo. Quis Deus? utique non pater, sed sermo patris qui erat in filio hominis, id est in carne in qua & glorificatus iam; virtute verò & sermone, & ante Iesum; Et Deus, inquit, glorificauit illum in semetipso, id est pater filium in semetipso habens, & si porrectum ad terram, mox per resurrectionem morte deuicta. ¹³⁹ Erant planè qui & tunc non intelligerent. Quoniam & Thomas aliquandiu incredulus: ¹⁴⁰ Domine (enim inquit) non scimus quò eas, & quomodo viam nouimus? Et Iesus: Ego sum via, veritas, & vita. Nemo venit ad patrem, nisi per me. Si cognouissetis me, cognouissetis & patrem: sed abhinc nostis illum, & vidistis illum. Et peruenimus iam ad Philippum, qui spe excitatus videndi patris, nec intelligens quomodo visum patrem audisset: Ostende, inquit, nobis patrem, & sufficit nobis. Et Dominus: Philippe, tanto tempore vobiscum sum, & non cognouistis me: Quem dicit cognosci ab illis deuiisse (hoc enim solum discuti oportet) quasi patrem, an quasi filium? Si quasi patrem, doceat Praxas, tanto tempore Christum cum eis conuersatum, patrem aliquando non dico intelligi, verum vel æstimari potuisse. ¹⁴¹ Nobis omnes scriptura, & veteres Christum Dei, ¹⁴² & nouæ filium Dei præfatiunt. Hoc & retro prædicabatur, hoc & ab ipso Christo pronuntiabatur: immò iam & ab ipso patre coram cæcælis filium profitente, & filium glorificante: Hic est filius meus, & glorificauit, & glorificabo. Hoc & discipulis credebatur, hoc & à Iudæis non credebatur, hoc se volens credi ab illis, omni hora patrem nominabat, & patrem præferebat, & patrem honorabat. Si ita est, ergo non patrem tanto tempore secum conuersatum ignorauerant, sed filium. Et Dominus eum se ignorari exprobrans, quæ ignorauerant, eum utique agnoscere volebat, quem tæto non agnoscere exprobrauerat, id est filium. Et apparere iam potest, quomodo dictum sit: ¹⁴³ Qui me videt, videt & patrem. Scilicet quo & supra, ¹⁴⁴ Ego & pater vnus sumus. Quare? quia: Ego ex Deo exiui & veni; & adduxerit; & omnia mihi pater tradidit; & sicut pater viuificat, ita & filius; & si me cognouistis, & patrem cognouistis. Secundum hæc enim vicarium se patris ostēderat, per quem pater & videtur in factis, & audiretur in verbis, & cognosceretur in filio, facta & verba patris administrante, quia inuisibilis pater, quod & Philippus didicerat in lege, & meminisse debuerat: Deum nemo videbit, & viuere. Et ideo suggillatur patrem videre desiderans quasi visibilem, & instruitur visibilem eum in filio fieri ex virtutibus, non ex personarum representatione. Denique si patrem eundem filium vellet intelligi, dicendo: Qui me videt, patrem videt: quomodo subiicit, ¹⁴⁵ Non creditis quia ego in patre, & pater in me est? Debuerat enim subiunxisse, Non creditis quia ego sum pater? Aut quò exaggerauit, si non illud manifestauit quod voluerat intelligi, se scilicet filium esse? Porro dicendo, Non creditis quia ego in patre, & pater in me: propterea potius exaggerauit, ne, quia dixerat: Qui me videt, & patrem videt, pater existimaretur: quod nunquam existimari se voluit, qui semper se filium, & à patre venisse profitebatur. Igitur & manifestam fecit duarum personarum coniunctionem, ne pater seorsum quasi visibilis in conspectu desideraretur: & ut filius representator patris haberetur. Et nihilominus hoc quoque interpretatus est, quomodo pater esset in filio, & filius in patre. ¹⁴⁶ Verba, inquit, quæ ego loquor vobis, non sunt mea, utique

Ibidem.

- quia patris. Pater autem manens in me, facit opera. Per opera ergo virtutum, & verba doctrinae manens in filio pater, per ea videtur, per quae manet, & per eum in quo manet: ex hoc ipso apparente proprietate vtriusque personae, dum dicit: Ego sum in patre, & pater in me.
- Ibidem.* Atque adeo: Credite ait: Quid Me patrem esse: Nō puto scriptum esse, sed: Quia ego in patre, & pater in me. Si quominus, vel propter opera credite. Ea vtiq; opera, per quae pater in filio non visus, sed sentu videbatur. [147 Post Philippum & totam substantiam quaestio nis istius, quae in finem Euangelij perseverant in eodem genere sermonis, quo pater & filius in sua proprietate distinguitur, 148 Paracletum quoque a patre se postulaturum, quum ascenderit ad patrem, & missurū repromittit & quidem alium, sed iam praemisimus quomodo alium. 149 Ceterum de meo sumet, inquit, sicut ipse de patris; ita connexus patris in filio, & filij in Paracleto, tres efficit coherentes, alterum ex altero. Qui tres vnum sunt, non vnus, quomodo dictum est, Ego & pater vnum sumus: ad substantiae vnitatem, non ad numeri singularitatem. Percurre adhuc, & inuenies quem patrem credis, vice patris dictum. 150 Et patrem agricolam, vti que in terra, tu putas fuisse. 151 Hunc rursus in caelis a filio agnosci, cum illuc respiciens, discipulos suos patri tradidit. 152 Sed & si in isto Euangelio non est reuelatum, illuc respiciens, discipulos suos patri tradidit? & Pater in tuis manibus depono spiritum meum: tamen post resurrectionem & deicitā gloriam mortis, exposita necessitate omnis humilitatis, cum iam patrem se posset ostendere, tam fideli fecerit, ex dilectione, nō ex curiositate, nec ex incredulitate Thomae, tangere eum aggressa: 153 Ne, inquit, contigeris me, non dum ascendi ad patrem meum. Vade autem ad fratres meos (quia & in hoc filium ostendit, dum ascendit ad patrem meum. Vade autem ad fratres meos (quia & in hoc filium ostendit, dum ascendit ad patrem meum & patre Filios enim appellat illos, si pater fuisset) & dices eis: Ascendo ad patrem meum & patre vestrum, Deum meum & Deum vestrum. Pater ad patrem, & Deus ad Deum: an filius ad patrem, & sermo ad Deum? 154 Ipsa quoque clausula Euangelij, propter quid cognata haec scripta: Nisi ut credatis, inquit, Iesum Christum filium Dei. Igitur quae cunq; ex his putaueris ad demonstrationem eiusdem patris & filij proficere tibi posse, aduersus definitiuam Euangelij sententiam niteris. Nō ideo enim scripta sunt, ut patrem credas Iesum Christum, sed ut filium. 155 Propter vnum Philippi sermonem, & Domini responsionem ad eum, videmus Ioannis Euangelium decucurrisse, ne tot manifeste pronuntiatā, & ante & postea vnus sermo subuertat, secundum omnia potius quam aduersus omnia, etiam aduersus suos sensus interpretandum. Ceterum ut alia Euangelia non interponam, quae de natiuitate Domini confirmant; sufficit eum qui nasci habebat ex virgine, ab ipso annuntiatō angelo, filium Dei determinatum: Spiritus Dei superueniet in te, & virtus altissimi obumbrabit te. Propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei. Volent quidem & hic argumentari, sed veritas praeualebit. Nēpe, inquit, filius Dei Deus est, & virtus altissimi altissimus est. Nec praeter illos iniicere, quod si esset, scriptum fuisset. Quem enim verebatur, ut non aperte pronuntiaret, Deus superueniet, & altissimus obumbrabit te: Dicens autem Spiritus Dei, & si spiritum Dei, tamen non directō Deum nominās, portionem totius intelligi voluit, quae cessura erat in filij nomē. Hic spiritus Dei, idem erit sermo. Sicut enim Ioanne dicente, Sermo caro factus est, spiritum quoque intelligimus in mentione sermonis; ita & hic sermonem quoque agnosimus in nomine spiritus. Nam & spiritus substantia est sermonis, & sermo operatio spiritus, & duo vnum sunt. Ceterum alia Ioannes profitebitur carnē factum, alium angelus carnem futurum; si non & spiritus sermo est, & sermo spiritus. Sicut ergo sermo Dei non est ipse cuius est, ita nec spiritus; & si Deus dictus est, non tamen ipse est cuius est dictus. Nulla res aliquid, ipsa est cuius est. Planē cū quid ex ipso est, & sic eius est dū ex ipso sit, potest tale quid esse, quale & ipse ex quo est, & cuius est. Et ideo Spiritus Deus, & Sermo Deus, quia ex Deo; non tamen ipse ex quo est. Quod Deus Dei, tanquam substantia res, non erit ipse Deus, sed haec tenus Deus, quia ex ipsius Dei substantia, quae & substantia res est, & ut portio aliqua totius. Multo magis virtus altissimi, non erit ipse altissimus, quia nec substantia res est quod est spiritus, sicut nec sapientia, nec prouidentia; 156 & haec enim substantiae non sunt, sed accidentia vniuersalique substantiae. Virtus spiritui accidit, nec ipsa erit spiritus. His itaque rebus quod cunctae sunt, spiritus Dei & sermone & virtute collatis in virginem, quod de ea nascitur, filius Dei est. 157 Hoc se & in istis Euangelis ipse testatur statim a puero: Nō scitis, inquit, quod in patris mei me esse oportet? Hoc & satanas eum in tentationibus nouit: Si filius Dei es, inquit, quod & exinde daemona confitentur: Scimus qui sis, filius Dei. Patrem & ipse adoratur, inquit, Christum se Dei a Petro agnitum nō negat. Insultans in spiritu ad patrem: 158 Confiteor, inquit,

TERTULLIANI
 Cod. Annotationibus
 PAMELI
 A. V.
 16.

A inquit, tibi pater, quod absconderis hæc à sapientibus. Hic quoque patrem nemini notū nisi filio affirmat. Et patris filium confessurum confessores, & negaturum negatores suos apud patrem; inducens parabolam filij, non patris, in vineam missi post aliquot seruos, & occisi à malis rusticis, & à patre defensi; ignorans & ipse diem & horam vltimam soli patri notam; disponens regnum discipulis, quomodo & tibi dispositum dicit à patre; habens potestatem legionum angelorum postulandi ad auxilium à patre si vellet; exclamans quod se Deus reliquisset, in patris manibus spiritum ponens; & post resurrectionem spōdens missurum se discipulis promissionē patris; & nouissimè mandās vt tingueret in patrem & filium & spiritum sanctum, non in vnum. Nam nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tinguimur. [159] Et quid ego in tā manifestis moror, qui ea agredi debeam, de quibus manifesta obumbrare quærūt. [160] Vndique enim obducti distinctione patris & filij, quam manente coniunctione disponimus vt solis & radij, & fontis & fluij, per indiuiduum tamen numerum duorum & trium: aliter eam ad suam nihilominus sententiam interpretari conantur: vt æquē in vna persona vtrunque distinguant, patrem & filium, dicentes filium carnem esse, id est hominem, id est Iesum: patrem autem spiritum, id est Deum, id est Christum. Et qui vnum eundemque contendunt patrem & filium, iam incipiunt diuidere illos potius quam vnare. Si enim alius est Iesus, alius Christus, alius erit filius, alius pater, quia filius Iesus, & pater Christus. [162] Talem monarchiā apud Valentinum fortasse didicerunt, duos facere, Iesum, & Christum. Sed & hæc iniectio eorum ex retractatis iam retusa est, quod sermo Dei, vel spiritus Dei, & virtus altissimi dictus sit, quæ patrem faciunt. Non enim ipse sunt cuius dicuntur, sed ex ipso & ipsos. Et aliter tamen in isto capitulo reuincuntur. Ecce, inquit, ab angelo predicatū est, Propterea quod natus est sanctum, vocabitur filius Dei. Caro itaque nata est, Caro itaque erit filius Dei: Anmō de spiritu Dei dictū est. Certē enim de spiritu sancto virgo concepit: & quod concepit, id peperit: id ergo nasci habebat quod erat conceptū, & pariundū: id est spiritus; cuius & vocabitur nomē Emmanuel, quod est interpretatū, nobiscū Deus. Caro autem Deus non est, vt de illa dictum sit, vocabitur sanctum, filius Dei: sed ille qui in ea natus est, & Psalmus: Quonia Deus homo natus est in illa, & edificauit eam voluntate patris. Quis Deus in ea natus? sermo & spiritus, qui cum sermone de patris voluntate natus est. Igitur sermo in carne, dum & de hoc quærēdum, quomodo sermo caro sit factus, vtrumne quasi transfiguratus in carne, an indutus carnem? Immo indutus. Ceterum Deum inmutabilem & informabilem credi necesse est, vt æternum. [164] Transfiguratio autem interemptio est pristini. Omne enim quodcumque transfiguratur in aliud, definit esse quod fuerat, & incipit esse quod non erat. Deus autem neque definit esse, neque aliud potest esse. Sermo autē Deus, & sermo Domini manet in æuum, perseuerādo scilicet in sua forma. [165] Quem si nō capit configurari, consequens est, vt sic caro factus intelligatur, dum sit in carne, & manifestatur, & videtur, & contrectatur per carnem: quia & cetera sic accipit exigunt. Si enim sermo ex transfiguratione & demutatione substantiæ caro factus est, vna iam erat substantia Iesus ex duabus, ex carne & spiritu mixtura quædam, vt electrū ex auro & argento; & incipit nec aurum esse, id est spiritus, neque argentum, id est caro, dum alterū altero mutatur, & tertium quid efficitur; neque ergo Deus erit, Iesus. Sermo enim desit esse, qui caro factus est. Neque homo, caro. Caro enim non propriè est, quia sermo fuit. Ita ex vtroque neutrum est; aliud longè tertium est, quàm vtrūque. Sed enim inuenimus illū directū, & Deū & hominem expositum, ipso hoc Psalmo suggerente: Quonia Deus homo natus est in illa, edificauit eam voluntate patris: Certē vsque quaque filium Dei & filium hominis, cum Deum & hominem, sine dubio secundum vtramque substantiam in sua proprietate distat: quia neque sermo aliud quàm Deus, neque caro aliud quàm homo. Sic & Apostolus de vtraque eius substantia docet: Qui factus est, inquit, ex semine David, Hic erit homo, & filius hominis: qui definitus est filius Dei secundum spiritum. Hic erit Deus, & sermo Dei & hominem Iesum. De Christo autem differo. Et adeo salua est vtriusque proprietates substantiæ, vt & spiritus res suas egerit in illo: id est virtutes & opera & signa; & caro passiones suas functa sit; esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum, anxia vsque ad mortem; denique & mortua est. Quod si tertium quid esset ex vtroque configurum vt electrū, non tam distincta documenta parerent vtriusque substantiæ. Sed & spiritus carnalia, & caro spiritalia egisset, ex translatione, vt neque carnalia, neque spiritalia, sed

⁷ Ibidem.⁸ Mat. 10.⁹ Mat. 21.¹⁰ Mat. 24.¹¹ Luc. 22.¹² Mat. 26.¹³ Mat. 28.¹⁴ Luc. 24.¹⁵ Mat. 28.

CA. XXVII

¹⁶ Luc. 1.¹⁷ Math. 1.¹⁸ Psal. 86.¹⁹ Ioan. 1.²⁰ Isai. 40.²¹ Psal. 86.²² Rom. 1.²³ Matth. 4.²⁴ Ioan. 4.²⁵ Ioan. 11.²⁶ Mat. 26.²⁷ Mat. 28.

- tertiæ alicuius formæ confusione: immò aut sermo mortuus esset, aut caro mortua non esset, si sermo conuersus esset in carnem: aut caro enim immortalis fuisset, aut sermo mortalis. Sed quia substantiæ ambæ in statu suo quæq; distinctæ agebāt, idè illis & operæ & exitus sui occurrerūt. Disce igitur cum Nicodemo, Quia quod in carne natū est, caro est: & quod de spiritu, spiritus est. Neque caro spiritus sit, neq; spiritus caro. In vno planè esse possunt.
- Ioan. 3.* Ex his Iesus constitit, ex carne homo, ex spiritu Deus; quem tunc angelus ex ea parte qua spiritus erat, Dei filium pronuntiauit, seruans carni filium hominis dici. ¹⁷⁰ Sic & Apostolus etiam Dei & hominum appellans sequestrens, vtriusque substantiæ confirmauit. Nouissimè qui filium Dei carnem interpretaris, exhibe qui sit filius hominis. Aut nunquid spiritus erit: sed spiritum patrem ipsum vis haberi; quia Deus spiritus, quasi non & Dei spiritus: sicut & sermo Deus & Dei sermo. [¹⁷¹ Itaque Christum facis patrem, stultissime, qui nec ipsam vim inspicias nominis huius, si tamen nomen est Christus, & non appellatio potius: ¹⁷² vnctus enim significatur. Vnctus autem non magis nomē est, quàm vestitus, quàm calceatus, accidens nomini res. At tu, si ex aliquo argumento vestitus quoq; vocaretur Iesus, quomodo Christus ab vnctiois sacramento, æquè Iesum filium Dei diceres, vestitū verò patrem crederes. Nunc de Christo. Si pater Christus est, pater vnctus est, & vtique ab alio. Aut si à semetipso, proba. ¹⁷³ Sed nō ita docet Acta Apostolorum in illa exclamatione Ecclesie ad Deū: Conuenerunt enim vniuersi in ista ciuitate aduersus sanctū filiū tuum Iesum quem vnxisti: Herodes & Pilatus cum Nationibus: ita & filium Dei Iesum contestati sunt, quem vnxisti. Sic & Petrus, ¹⁷⁴ Firmissimè itaque cognoscat omnis domus Israël, quod & Dominum & Christum (id est vnctum) fecerit eum Deus hunc Iesum quem vos crucifixistis. ¹⁷⁵ Ioannes autem, etiam mendacem notat eum, qui negauerit Iesum esse Christum. Contrà, de Deo natum omnem, qui crediderit Iesum esse Christū. Propter quod & hortatur vt credamus nomini filij eius Iesu Christi, vt scilicet cōmuniō sit nobis cū patre, & filio eius Iesu Christo. ¹⁷⁶ Sic & Paulus vbiq; Deum patrem ponit, & Dominum nostrū Iesum Christum. Cū ad Romanos scribit, Gratias agit Deo per Dominum nostrū Iesum Christum. Cū ad Galatas, Non ab hominibus se Apostolum præfert, nec per hominem, sed per Iesum Christum, & Deum patrem. Et habes tota instrumenta eius, quæ in hunc modum pronuntiant, & duos proponunt, Deum patrem, & Dominum nostrum Iesum Christum filium patris, & Iesum ipsum esse Christum, in altero quoque nomine Dei filium. Nā exinde eo iure quo vtrunque nomen vñus est, id est Dei filius, etiam alterum sine altero eiusdem est. Et siue Iesus tūc modo positū est, intelligitur & Christus: quia Iesus vnctus est. Siue solummodo Christus, id est & Iesus, quia vnctus est Iesus. Quorū nominum alterum est propriū, quod ab angelo inpositū est: Alterum accidens, quod ab vnctioe conuenit: dū tamen Christus filius sit, nō pater. Postremò quàm cæcus est, qui nec in Christi nomine intelligit aliū Deū portēdi, si Christo nomen patri adscribat: Si enim Christus pater Deus est, qui dicit: Ascēdo ad patrem meū & patrem vestrū, & Deum meū & Deum vestrum, vtique aliū patrem super se & Deū ostendit. Si item pater Christus est, alius est qui solidat tonitruū, & condit spiritū, & adnuntiat in homines Christū suū. Et si adstiterunt reges terræ, & apertes congregati sunt in vnū, aduersus Christum ipsius, alius erit Dominus, contra cuius Christū cōgregati sunt reges & apertes. Et si: Hęc dicit Dominus Domino meo Christo; alius erit Dominus qui loquitur ad patrem Christi. Et cū Apostolus scribit, ¹⁷⁷ Vt Deus Domini nostri Iesu Christi det vobis spiritū sapientiæ & agnitionis: alius erit Deus Christi Iesu charismatū spiritualiū largitor. Certè ne per omnia euagemur. Qui suscitauit Christū, suscitaturus est & mortalia corpora vestra; iamque alius erit suscitator quàm pater vnctus, & pater suscitatus, si Christus qui est mortuus, pater est. [¹⁷⁸ Obmutescat, obmutescat ista blasphemia, sufficiat Christum filium Dei mortuū dici: & hoc, quia ita scriptum est. Nam & Apostolus nō sine onere pronuntians Christum mortuum, adiecit, scandalum auditori euerteteret. Quanquam cū duæ substantiæ censeantur in Christo Iesu diuina & humana, constet autem immortalem esse diuinam, cū mortalem quæ humana sit, apparet, quatenus eum mortuum dicat: id est, quæ carnem & hominem & filium hominis, non quæ spiritum & sermonem & Dei filiū. Dicendo denique Christus mortuus est, id est vnctus: id quod vnctum est, mortuū ostēdit: id est carnē. Ergo, inquis, & nos eadem ratione ne dicentes patrem qua vos filium, non blasphemamus in Dominum Deum, non enim ex diu.

TERTULLIANI
 Cum Annotationibus
 PAMELI
 A. V.
 36.

A diuina, sed ex humana substantia mortuū dicimus. Atquin blasphematis non tantū, quia mortuum dicitis patrem, sed & quia crucifixum. Maledictione enim crucifixi, quæ ex lege in filium competit, (quia Christus pro nobis maledictio factus est, non pater) Christū in patrem conuertentes, in patrem blasphematis. Nos autem dicētes Christum crucifixum, non maledicimus illum, sed maledictum legis referimus, quia nec Apostolus hoc dicens blasphemauit. Sicut autē, ¹⁷⁹ de quo quid capit dici, sine blasphemia dicitur: ita quod non capit, blasphemia est si dicatur. Ergo nec compassus est pater filio, sicut directam blasphemiam in patrem veriti, diminui eam hoc modo sperant, cōcedentes iam patrem & filium duos esse: filius siquidem patitur, pater verò compatitur. Stulti & in hoc. Quid est enim compati, quā cum alio pati? Porro si impassibilis pater, utique & impassibilis. Aut si compassibilis, utique passibilis. Nihil ei veluti morituro præstas. Timēs dicere passibile, quem dicit compassibilem. Tam autē impassibilis pater est, quā impassibilis etiam filius ex ea conditione qua Deus est. Sed quomodo filius passus est, si non compassus est & pater? Separatur à filio, non à Deo. Nam & fluuius si aliqua turbulētia contaminatur, quam vna substantia de fonte decurrat, nec secernatur à fonte, tamen fluuij iniuria nō pertinebit ad fontem. Et licet aqua fontis stitue patiatur in fluuio, dum, non in fonte patitur, sed in fluuio, non fons patitur, sed fluuius qui ex fonte est: Ita & spiritus Dei qui pati possit in filio, quia non in patre patitur, sed in filio, pater passus non videretur. Sed sufficit nihil spiritum Dei passum suo nomine (quia si quid passus est, in filio quidem erat, ut pater cum filio pateretur in carne) quia hoc retractatum. Nec quisquam negabit, quando & nos pati pro Deo non possumus, nisi spiritus Dei sit in nobis, qui & loquitur de nobis, quæ sunt confessionis: non ipse tamen patiens, sed pati posse præstans. [¹⁸⁰ Alioquin si vltra pergas, potero tibi durius respondere, & te cum ipsius Domini pronuntiatione committere, uti dicam, quid de isto quæris: habes ipsum exclamantem in passione: Deus meus Deus meus, ut quid me dereliquisti? Ergo aut filius patiebatur à patre derelictus, & pater passus non est, qui filium dereliquit: aut si pater erat qui patiebatur, ad quem Deum exclamabat? Sed hæc vox carnis & animæ, id est hominis, non sermonis, nec spiritus, id est non Dei, propterea emissæ est, ut impassibilem Deum ostenderet, qui sic filium dereliquit, dum hominem eius tradidit in mortem. Hoc & Apostolus sensit, scribens: ¹⁸¹ si pater à filio non pepercit. Hoc & Esaias prior pronuntiauit: ¹⁸² Et Dominus eum tradidit pro delictis nostris. Sic reliquit, dum non parit: sic reliquit, dum tradit. Ceterum non reliquit pater filium; in cuius manibus filius spiritum suum posuit. Denique posuit, & statim obiit: Spiritu enim manente in carne, caro omnino mori non potest. Ita relinquit à patre, mori fuit filio. Filius igitur & moritur, & resuscitatur à patre, secundum scripturas. Filius ascendit in superiora cœlorum, qui & descendit in interiora terre: ¹⁸³ hic sedet ad dexteram patris, non pater ad suam. Hunc videt Stephanus cum lapidaretur adhuc stantem ad dexteram Dei, ut exinde sessurum, ¹⁸⁴ donec ponat illi pater omnes inimicos sub pedibus suis. Hic & venturus est ¹⁸⁵ rursus super nubes cœli, talis, qualis & ascendit. Hic interim acceptū à patre munus effudit Spiritum sanctum, tertium numen diuinitatis & tertium nomen maiestatis, vnius prædicatorem monarchiæ, sed & œconomix interpretatorem, ¹⁸⁶ si quis sermones nouæ Prophetiæ eius admiserit, & deductorem omnis veritatis, quæ est in patre & filio, & spiritu sancto secundum Christianum sacramentum. [¹⁸⁷ Ceterum Iudaicæ fidei ista res, sic vnum Deum credere ut Filium adnumerare ei nolis, & post filium, Spiritum: Quid enim erit inter nos & illos, nisi differentia ista? Quod opus Euangelij, quæ est substantia noui Testamenti, statuens Legem & Prophetas vsque ad Ioannem, si non exinde pater & filius & spiritus tres crediti vnum Deum sistunt? Sic Deus voluit nouare sacramentum, ut nouè vnus crederetur per Filium & Spiritum, ut coram iam Deus in suis propriis nominibus & personis cognosceretur, qui & retrò per Filium & Spiritum prædicatus non intellegebatur. ¹⁸⁸ Viderint igitur Antichristi, qui negant patrem & filium. Negant enim patrem, dum eundem filium dicunt, & negant filium, dum eundem patrem credunt, dando illis quæ non sunt, auferendo quæ sunt. Qui verò confessus fuerit Christum filium Dei (non patrem) Deus in illo manet, & ipse in Deo. Nos credimus testimonium Dei, quod testatus est de filio suo: Qui filium non habet, nec vitam habet. Non habet autem filium, qui eum alium quàm filium credit.

1. ADVERSVS PRAXEAN.] De hoc in hac verba Auctor supra libro de Prescript. aduers. haeret. cap. ult. Sed post hos omnes etiam Praxeas quidam haeresin introduxit, quam Victorinus corroborare curauit. Hic Deum Patrem omnipotentem Iesum Christum esse dicit; hunc crucifixum, passumque contendit; mortuum praeterea seipsum sibi federe ad dexteram suam, cum profana & sacrilega temeritate proponit. De eodem prater locum supra sub finem argumenti adnotatum sic B. Optatus Mileuitanus lib. 5. aduers. Parmenianum: Et quia dixisti aquam esse mendacem, etiam hoc discere ubi eam poteris inuenire. Apud Praxean Patripassianum, qui ex toto filium negat, & patrem passum esse contendit; quam sit filius Dei veritas, sicut ipse testatur, dicens: Ego sum iustus, & veritas. Ergo si filius Dei est veritas, ubi ipse non est, mendacium est. Quam apud Patripassianos non est filius, non est nec veritas. Et ubi veritas non est, ibi aqua mendax est. Quare vel sero desine crimina fingere, & quod in Patripassianos dictum est, in Catholicos noli conferre. Proinde Praxean cum suis adhaerentibus intelligit B. etiam Cyprianus, dum ab eo inter haereticos primo loco recensentur Patripassiani Epistol. 73. ad Lubianum, & B. Augustinus, de haeresibus. Qui quum in Africa haeresin suam sparsisse scribat Praxeas, non mirum est; si peculiarem contra eos librum scripserit Auctor. Atqui initium & progressum huius haeresos recenset Auctor cap. 1. in hac verba: Nam iste primus in Asia hoc genus peruersitatis intulit Romanae humo; & alias iniquitas; insuper de iactatione martyrij inflatus, obOLUM & simplex & breue carceris tedium. Deinde addit in Africa etiam summatim hanc haeresin, & initio traductam, immo & reuocantem a Praxea, sed postea iterum erupisse: Fructificauerant (inquit) aeuerae Praxeanae; hic quoque superfeminatae, dormientibus multis in simplicitate doctrinae; & traductae dehinc per quem Deus voluit, (de quo infra latius numer. 14.) etiam euulsae videbantur. Denique cauetat pristinum Doctor de emendatione sua; & manet chirographum apud Psychicos, apud quos tunc res gesta est, exinde silentium. Ita aliquandiu per hypocrisin subdola viuacitate latitauit, & nunc denuo erupit. Primum tamen bono animo consuetudinem aggrederens Auctor: Sed & denuo eradicabitur si voluerit Dominus, in isto commentu. Porro non modo aduersus Praxean, sed & aduersus Monarchianos hoc libro agit, sic dictis quod Monarchiam, id est singulare & vnicum imperium in Deo collocabant, de quibus infra cap. 3. num. 31.

2. DE TRINITATE.] In titulo huius libri aduocimus, quod, si quis alius veterum, hic exactissime tractet Auctor, de Trinitate personarum Patris, Filij, & Spiritus sancti in diuinitate; quam tamen etiam huius Trinitarij hodierni impugnare non verentur; insuper etiam processionem Spiritus sancti ex Patre & Filio non semel adferens, de quo contra Graecos infra cap. 4. num. 40. & cap. 8. num. 60. Hoc unum hic aduocimus, quum longe exactius & magis

conuenienter orthodoxae fidei mysterium Trinitatis hic explicet Auctor; vel hinc probari non esse illius librum illum de Trinitate, sed Nossatiani infra Tom. 5. qui haec perperam illi adscriptus existabat, & in MS. et in excusis exemplaribus, sicut ad eundem librum latinum comprobabimus. Ceterum non male admonuit Rhenanus quaedam in hoc libro commodius interpretanda quam sonant, & vetustati non nihil condonanda, utpote quum ante Tertullianum nemo hoc tractauerit argumentum.

CAP. I.

3. Variè diabolus amulatus est veritatem, &c.] Caput hoc inscriptum: De libri huius argumento, & haeresos Praxeanae initio. Est vero etiam hic praefixis Tertullianica: amulatus est veritatem, pro odio persecutus est.

4. Si tu es filius Dei, deice te hinc, &c.] In hoc variat à Graecis & Latinis hodie exemplaribus Matth. 4. Auctor, quod legat: deice te hinc, cum quo interim consentire videtur illud Syri Interpretis Latini: deorsum te dede precipitem, sicut etiam in hoc: ut te manibus tuis tollant, unde videtur aliud quid legisse olim vetera Graeca exemplaria. Cum Latino vero vulgato interprete, & Psalmi 90. translationibus omnibus conuenit illud: mandauit, pro eo quod Graecis & Syriacis hodie apud Matth. legitur: mandauit, quare etiam hic nimis libera Clari castigatio. Sunt autem Tertullianica: viderit, ac: cominus, sine: cominus, vti MS. Patric. codices legunt.

5. intulit Romanae humo, &c.] Intelligit (inquit Rhenanus) provincias ubi Roma viciniores. Aliquam ipsa Asia partem Romanum agnoscebat imperium, et mox sequitur: Duo negotia diaboli Praxean Romanae procurauit, Prophetiam expulit, & haeresin intulit.

6. de iactatione martyrij inflatus, &c.] Vel hinc (inquit idem) vides quanti solerent olim fieri Martyres. Atqui etiam hinc confirmatur quod supra adnotauimus Tom. 2. lib. ad Martyr. num. 1. de appellatione Martyrum; quamquam hic potius iactationem Martyrij appelleret, tum ob breue carceris tedium, tum quod vel Apostolo teste, 1. Cor. 13. haereticum nihil proficit Martyria, sicuti latius adnotauimus in B. Cypriani Epistol. 5. ad Antonianum, num. 50.

7. Episcopum Romanum, &c.] Adtende (inquit idem Rhenanus) summam Romani Pontificis auctoritatem etiam illis temporibus, dum aliquid aut recipi, aut damnari. Hinc illud Ammiani Marcellini de Constantino Augusto & Liberio Pontifice: Tamen (inquit) auctoritate, qua potiores aeterna vrbis Episcopi, firmari desiderant, nitentur ardenti. Lib. 15. B. Irenaeus sane Romanam Ecclesiam maximam & antiquissimam vocat, a gloriosissimis duobus Apostolis Petro & Paulo fundatam & constitutam, ad quam propter potentioris principalem necessesse sit omnem conuenire Ecclesiam, hoc est est qui sunt undique fideles; in qua semper ab his qui sunt vndique, conseruata est ea qua est ab Apostolis traditio. Quare eo magis improbanda adnotatio marginalis, qua haec tenus existat in excusis exemplaribus omnibus: Episcopus Romanus montanizet, neque enim

enim ipse Auctor, quantumvis post mediam aetatem in haeresin Montani delapsus, & Romano Episcopo offensus, id adserere audeat; sed tantum dicit: agnoscen- tem iam Prophetas Montani, Priscæ, & Maxi- millæ, non verò eorum haeresin. Quamquam interim e- tiam id falsum esse ex historicis manifestum fecerimus in Vita Auctoris, quò Lectorem remittimus, ne hic proli- xiores simus.

8. Falsa de ipsis Prophetis, &c.] Hic audis (inquit rursus Rhenanus) Montani fautorem, quem præcipue defendit operis *τρεῖς* ex *εξ* *εξ* *εξ*, lib. 7. Sanè Apollonius vir disertissimus scripsit aduersus Montanum, Priscil- lam, & Maximillam, insigne & longum volumen, in quo adserit Montanum & insanas Faces perisse sus- pendio, & multa alia, in quibus de Priscilla & Ma- ximilla refert: Si negant eas accepisse munera, confi- teantur non esse Prophetas qui accipiunt, & mille hoc testibus approbo. Sed & ex aliis fructibus Prophetæ: Dic mihi, crimem fucat Prophetes? Scio oculos limitæ Prophetæ vestibus & gemmis ornantur? Prophetes tabula ludit & reserit? Prophetæ senus accipit? Res- pondeant, vitrum hoc fieri liceat, an non? Meum est approbare quod fecerint. Ex illustribus scriptori- bus Ecclesiasticis Diui Hieronymi. Huc etiam pertinet, quòd sacramenta perhibentur finestra habere. Nam de infantis annuuli sanguine, quem de toto eius corpore minutis punctationibus vulneribus extor- quent, quasi Eucharistiam suam consicere perhiben- tur, miscentes eum farina, pænemque inde facientes. Qui puer si mortuus fuerit, habetur apud eos pro mar- tyre; si autem vixerit, pro magno sacerdote. Ex Aurelio Augustino.

9. & præcessorum eius auctoritates defenden- do, &c.] Et hic locus (inquit idem) superiorem confirmat, & primam atque ad eò summam auctoritatem Ecclesiæ Romanæ subindicat. De qua si quis plura desiderat, vi- deat Adnotat. nostras supra lib. de Præscript. adu. heret. cap. 36. num. 212.

10. cogit & pacis litteras reuocare iam e- missas, &c.] Hic considera (inquit idem Rhenanus) studia hominum, dum quisque pro eo cui fa- uet, nihil non facit. Rectissime verò egit Romanus Pontifex, qui illam Montani sceleratam prophetiam dam- nauit; qui etiam addit: emittere litteras, lute- consularum esse phrasin. Atqui de litteris pacis, quas formatas media ætatis Patres appellare solent, a- liquid ibidem adigimus, cap. 20. numer. 123. de qui- bus, iuxta quod ibi promissimus, hic addimus: for- matarum litterarum formam præscriptam à Synodo Nicena, inueniri apud Atricum Constantinopolita- num Episcopum, in fine Synodi Chalcedonensis. In qui- bus adsumi debebant prima Græca elementa Patris & Filij & Spiritus sancti, *τ. v. & a.* Petri quoque Apo- stoli prima littera *τ.* eius qui scribit Episcopi prima littera, eius ad quem scribitur secunda, accipientis tertia, ciuitatis de qua scribitur quarta, & indictio- nis numerus, cum *A. m. v.* in fine. Quam Gratianus in Decretum suum retulit Dist. 73. ad legens etiam de Con- secr. Distinct. 3. cap. 24. Caucem Concilij Carthag. 5. cap. 7. ubi præcipitur adici dies Pasche. Habes verò priori lo- co duo formatarum litterarum exemplaria; prius, ex Burchardo posterius, quantum apparet, ex Iuone. Vide e- tiam de Epistola formata Sidonij Apollinarem lib. 7. Epist. 2.

11. Paraclerum fugauit, &c.] Mirum est (in-

quit idem Rhenanus) tam eruditum virum somnii Mon- tani fidem habuisse, nec scilicet olfecisse. An non erat aperta insania, dicere, in Apostoli Spiritum san- ctum fuisse, Paraclerum non fuisse; & Paraclerum plura in Montano dixisse, quam Christus in Euan- gelium protulerit; nec tantum plura, sed etiam melio- ra atque maiora? Ex Præscriptionibus: In quo loco ipse blasphemiam vocat. Sed nondum Montano no- men dederat. Atque hoc est quod D. Augustin. scri- bit transisse eum ad Cataphrygas, quos ante destruxerat.

12. Fruticauerant, &c.] Exo quod citat Rhe- nanus, locos similes ex lib. aduers. Hermog. & aduers. Va- lentin. ubi castigauimus: frutice terra herbam feri; & Talia Agenia superfruticæ, patet etiam hic castigandum esse: fruticauerant, pro: fructifica- uerant.

13. auenæ Praxeanæ, &c.] Iuxta (inquit idem Rhenanus) illud Vergilianum.

Infelix lolium & steriles dominantur auenæ.
Falsam doctrinam auenæ comparat. Nam, ut Plinius scribit, frumenti vitium est auenæ; qui etiam rectè ad- notat, ad ludere Auctorem ad 13. cap. Math. nam similis est tum supra lib. de Præscript. adu. heret. cap. 31. num. 181. Eodem pertinet quod mox sequitur: auenæ ille ubi- que tunc semen excusserant.

14. Traducta dehinc per quem Deus voluit, &c.] Hoc est (inquit idem) manifestata confutataque. Quum vero Auctor non nominet, quis Praxean erroris conuicerit: conicio fuisse B. Zepherinum Papam, ut potè de quo in hac verba B. Opt. Mileuit. lib. 1. adu. Parmenian. Praxean & ceteri temporibus suis à Zepherino Vr- bico & Tertulliano Carthaginiensi vsque ad Cata- phrygas superati sunt. Verùm etiam de hoc in vita Au- ctoris latius.

15. Denique cauerat pristinum Doctorem, &c.] Pristinum (inquit idem) quem admodum ante plus se- mel indicauimus, solet vsurpare pro prius. Sic infra cap.

27. Transfiguratio autem interemptio est pristi- ni; & lib. de Corona militis, cap. 8. Tamen in no- stris hodie vsibus, & in pristinorum sanctorum. Cauerat pristinum, constructio Græca, hoc est, secun- dum pristinum, id est priore impium atque erroneam doctrinam.

16. de emendatione sua, &c.] Adtende (in- quit Rhenanus) maiorum nostrorum clementiam in puniendo, qui chirographo respicienti, & obedien- tiam Ecclesiæ pollicenti contenti erant. Sic & Mar- cion Ponticus ob inquietam curiositatem, qua fratres quoque, hoc est Christianos, vitabat, se- mel & iterum eiecitus, cum ducentis tertitiis, quæ Ecclesiæ intulerat, nouissimè in perpetuum discidium relegatus est, ubi venena do- ctrinarum suarum disseminauit. Postmodum penitentiam confessus, dum conditione data sibi occurrit, ita pacem recepturus, si ceteros quoque quos perditioni erudisset, Eccle- siæ restitueret, morte præuentus est; hæc lib. de Præscription. aduers. heret. Tertullianus. Porro non du- bito quin ea res etiam per syngrapham inter Ecclesiam & ipsum Marcionem sit transacta. Quod hic autem de Marcione adlegat, citat ex lib. de Præscript. adu. heret. c. 30. numer. 172. ubi Quintinus distinguit inter hereti- cos & dogmatistas, dicens hos debere etiam contrarium prædicare, nec sufficere solum chirographum; nec obstat

quod hic de haresiarcha loquatur; neque enim dicitur Auctor solum chirographum eius Ecclesie suffecisse, sed verisimile est, etiam aliquam penitentiam illi fuisse iniunctam.

17. apud Pſychicos, &c.] Similiter mox: disiunxit à Pſychicis. Pro quo quantumvis admittat Rhenan. etiam alteram lectionem Phſicos & Phſicis, patet tamen ex libro de ſeiunio aduerſus Pſychicos, & lib. de Monogam. ac de Pudicitia, & de Fuga in perſecutione, prius illud priuſ legendum eſſe, uti latius infra ad diſt. ſum librum Aduerſus Pſychicos, num. 2. Hoc tamen ex Rhenano hic adiciemus, Pſychicos, verbum Paulinum eſſe, pro carnali. Sic etiam ad Corinthios cap. 2. ſcribit: *Ἰσχυρός δὲ ἀσθένος ἢ δεύεται τὸ τὸ πνεύματος τὸ θεοῦ*, hoc eſt: Animalis autem hominum non accipit ea que ſunt ſpiritus Dei. Eſt enim *Ἰσχυρός* Paulus, id eſt animalis, qui animus, & eſt affectus ſequitur humanos.

18. ſi voluerit Dominus, &c.] Modus (inquit idem) loquendi Chriſtianorum.

19. in iſto comateo, &c.] Comateum (inquit idem Rhenan.) eleganter vocat ſpatium temporis, quo mundus hic duraturus eſt, à Deo præſcriptum atque conſeſum. Nam comateus etiam facultatem ſiue veniam ſignificat diſcedenti, quam princeps præſtare ſolet.

20. diſſo colligentur omnes adulteræ fruges, &c.] Hic perſiſtens in parabola *Ἰζανίων* Matth. 13. videntur adulteræ fruges, que ſupra: auenæ. Siue autem legas: igni inextinguibili (quod poſtremum addit ex alijs ſcripturæ locis) cum excuſis, ſiue: igne, cum 3. *Ἰζανίων* MS. perinde eſt.

CAP. II.

21. Itaque poſt temp. pater natus, &c.] Capiti huic titulum dedimus: Quod dicta hæreſi Regula fidei contrarietur, quæ & patrem & filium & ſpiritum ſanctum in diuinitate agnoſcit.

22. ut inſtrudiores per Paraclerum, &c.] Regula Rhenan. adnotat loqui illum de Paraclero Montani, cui etiam perperam applicat illud Ioan. 16. deductorem omnis veritatis; verum de eo inter Paradoxa Auctoris in Prolegomenis latius. Hoc vnum hic dicam, transferre Auctorem ex exemplaribus Græcis tum hic, tum ſupra lib. de Præſcript. adu. hæret. c. 28. deducet vos in omnem veritatem, pro eo quod interpres Latinus vulgatus, docebit vos omnem veritatem.

23. quam *ὁμοουſίας* dicimus, &c.] *ὁμοουſίας*, id eſt, diſpenſationem, ſicut hic, & diſpoſitionem ſicut infra cap. 4. Auctor videtur in Trinitatis mysterio ex propoſito introducere; ut excludat *μοναρχίαν*, quæ Præxam atque hæreticam adhibebant, ad exclusionem trium perſonarum. De eadem paulo poſt Auctor: *ὁμοουſίας* ſacramentum, quæ vnitatem in Trinitatem diſponit, res dirigens, Patrem, & filium, & ſpiritum ſanctum, vnius ſubſtantia, vnius ſtatus, vnius poteſtatis; & ruruſum cap. 3. non intelligentes quidem vnicum, ſed in ſua *ὁμοουſίας* eſſe credendum, expaſeunt ad *ὁμοουſίας*; ac ibidem: *ὁμοουſίας* intelligere nolunt etiam Græci. Iterum cap. 8. & *ὁμοουſίας* ſolum protegit; ac cap. 9. aduerſus *ὁμοουſίας*, monarchia adulantes, & propter *ὁμοουſίας* obſervationem, ac ca. 13. ſecundum rationem *ὁμοουſίας*, quæ facit numerum; demique cap. 23. Tamen in ipla *ὁμοουſίας*, pater voluit filium in ter-

ris haberi. Atqui videtur hanc *ὁμοουſίας* appellationem deſumpſiſſe ex B. Iuſtino Martyre in fidei expoſitione, ubi eandem inuenire eſt.

24. & in caelos reſumptum, &c.] Sic (inquit Rhenan.) lib. de Carne Chriſti, cap. 15. & in caelos reſumpta eſt, pro quo lib. de Præſcript. adu. hæret. cap. 13. dicitur maluit: in caelos ereptum; ex quo loci & alij ſimilibus ibidem à nobis citatis num. 87. caſtigauimus etiam hic: in caelos, pro: in caelo. Quod ipſum, præterquam quod ſit Articulus fidei, propter inuoluntates Auctoris, quod quidam hæretici (ſicut eodem libro alicubi legitur) ſolam animam eius in caelos ereptam dicerent.

25. Hanc regulam, &c.] Dicto loco de Præſcript. etiam Regulam fidei vocat Symbolum Apoſtolorum, ubi totum illud ex Terulliano explicatum habet num. 81. uſque ad num. 91. Eodem pertinet illud cap. 3. poſt: quoniã & ipla regula fidei, &c. cap. 9. Hic me regulam profeſſum, &c.

26. ipla nouellitas Præxæ heſterni, &c.] Similiter (inquit Rhenan.) ſcribit de Hermogene, circa initium nempe: Hermogenis autem (inquit) doctrinam nouella eſt denique ad hodiernum homo in ſeculo. Atqui latius iſtud tractatum oſtendit lib. de Præſcript. adu. hæret. quum ſubiungit: Quo peræque aduerſus vniuerſas hæreſeis iam hinc præiudicatum ſit, &c. ubi id tractatur cap. 29. 30. 31. & 32.

27. Sed ſalu iſta præſcriptione, &c.] Similes locos habes ſupra dicti lib. cap. 15. num. 98.

28. retractatibus, &c.] Retractare (inquit Rhenan.) Terulliani verbum eſt, pro tractare, ſiue excutere & perpendere. Unde retractatus pro retractatione. Atqui, quum ubique ſic loquatur Auctor: etiam in calce huius capitis caſtigauimus: procedentes retractatus demonſtrabunt, pro: tractatus.

29. Tres autem non ſtatu, ſed gradu, &c.] De hac loquendi formula vide ſupra Tom. 1. Apolog. cap. 21. num. 316.

CAP. III.

30. Simples enim quique, &c.] Inſcriptionem huic capiti dedimus: Quod etiam ſi *μοναρχίαν* Dei admittamus, non propterea ſequatur, patrem ſe ſibi filium feciſſe, aut monarchiam ſuam non per quos velit adminiſtrare. Quomodo verò ſimplicitas credentium etiam ſcripturis adprobetur, vide ſupra lib. adu. Valentin. ca. 2. Et qui etiam hic caſtigauimus: pluribus Deis, pro: Diis.

31. *Μοναρχίαν* inquit, tenemus, &c.] Hic incipit agere contra Monarchianos, qui Præxæ diſputant, quum viderent ſe conuinci ſcripturis, quæ & patrem & filium agnoſcerent, ex *μοναρχίαν* Dei præſcribere nitentur patrem ipſum ſe ſibi filium feciſſe; aduerſus quos proinde peculiariter agit Auctor cap. 10. 11. & 12. Hic diſtinxerat oſtendit *μοναρχίαν*, quæ ſingulare & vnicum imperium ſignificat, nihil obſtare Carthaginiæ patrem & filium diſtinguentium ſententia.

32. Et ita ſonum ipſum vocaliter exprimit, &c.] In MS. voluminibus (inquit Rhenan.) omnibus que viderim, legitur: ſolum. ſed non arbitror *μοναρχίαν* ſolum reddere voluiſſe, quod Grammatici ſic dicunt auri, quod non ſolum capiat, ſed quia ſolidum. Præterea ſolum mutauit in ſonum. Nam mox ſequitur: Sed monarchiam ſonare ſtudent Latini, & infra: Malo

TERTULLIANI
Cum Annotationibus
PAMELI
A. V.
36.

Malo te ad sensum rei, quàm ad sonum vocabuli exerceas.

33. etiam opici, &c.] *Id est barbari, quod opicè, id est, barbarè, non Latine loquerentur, iuxta illud Plinij: lib. 29. cap. 1. Nos quoque dicitur barbaros, & spurcius nos quàm alios, opicos appellatone sedant. Sunt autem Tertullianica: Atquin, officiales.*

34. Milies centies centena milia, &c.] *Videtur sic exprimerè voluisse Auctor quod Græcè est χίλιαι ἑκατόμυριάδες, & illud: μύρια μύρια ἑκατόμυριάδες, milies centena milia; pro quo alij: mille milia, & decies centena milia. Pro quo B. Cyprian. lib. ad Nouatianum hereticum, vertit vtro bique: milia milium. Tertius etiam sua phrasi apparebant ei, quamquam ordine verborum inuerso, quod Græcè est, ἑκατόμυριάδες αὐτῶν ἑστὶν ἡμῖν ministrabant. Sunt autem etià Tertullianica: totum censum monarchie, ac: amula.*

35. quum alius Deus infertur aduersus creatorem, &c.] *Alludit ad heresim Marcionis duos Deos constituentis; contra quam disputat Auctor supra toto lib. 1. adu. Marc. & infra quoque Tomesequenti, lib. 1. Carminum aduersus eundem Marcionem.*

36. Tunc malè, quum plures, &c.] *Subaudi: Dei inferentur; nam quod addit Rhenan. aut creatores, minus ad propositum fuerit.*

37. secundum Valentinus & Prodicos, &c.] *Ex vestigijs Vatic. 3. MS. cod. qui legunt: prodigos, castigatum: Prodicos, pro: Proclos, maxime quod supra lib. adu. Gnosticos cap. ult. sic legatur: Quod si iam tunc Prodicus aut Valentinus; de quorum errore aduersus Martyria ibi num. 119. de errore vero Valentinij, atque adeo etiam Prodicij discipuli de XXX. Deorum. Eo- nibus, vide integrum librum adu. Valentinianos. Quare hallucinatum apparet Rhenan. quum substituit: Pro- clos; nihil enim ad institutum facit, quod B. Augustinus Proclanitas scribat in eo consentire cum Seleucianis, quod scelerat creatores animarum angelos esse, de igne & spiritu.*

CAP. IIII.

38. Ceterum, qui filium non aliunde deduco, &c.] *Capit hoc inscriptionem: Duos esse Patrem & filium, atque adeo & tertium Spiritum sanctum à Patre per filium, probari ex Epistolis Apostolicis.*

39. nihil facientem sine patris voluntate, &c.] *Videtur adludere ad illud Ioan. 5. Non potest filius à se facere quidquam; deinde ad illud Matt. 28. Data est mihi potestas in celo & in terra; seu potius ad illud Ioan. 17. Pater venit hora, clarifica filium tuum, &c. sicuti de- dit ei potestatem omnis carnis.*

40. quia spiritum non aliunde puto, quàm ex patre per filium, &c.] *Infra cap. 8. Tertius enim est spiritus à Deo & filio, &c. ubi de processione Spiritus sancti à Patre & filio latius aduersus Græcos.*

41. quum tradiderit regnum Deo & Patri, &c.] *De hac scriptura 1. Cor. 15. v. de supra lib. 5. adu. Marc. c. 9. & similiter de scriptura Psalm. 109. Sede à dextris meis, &c. Et in illo 1. Coron. 15. Quum autem subiecta erunt illi omnia, intererit ex versu precedenti: absque eo qui subiecit ei omnia, & legitur: tunc & ipse subicietur, pro eo quod alij: tunc & ipse filius subiectus erit ei, &c.*

CAP. V.

42. Sed quia duos vnum volunt esse, &c.] *Titu-*

lum huic capiti imposuimus: Quod diuersos esse patrem & filium, inde conitet, quod filius λόγος in scripturis appelletur.

43. Aiunt quidem & Genesim in Hebraico, ita incipere: In principio fecit Deus sibi filium, &c.] *Locum hunc citat in hac verba B. Hieron. loco supra sub finem argumèti citato: Plerique (inquit) existimant sicut in alteratione quoque; Iasonis & Papii scriptum est, & Tertullianus in libro contra Praxean disputat, necnon Hilarius in expositione cuiusdam Psalmi adfirmat, in Hebræo haberi: In filio fecit Deus cælum & terram. Quod falsum esse ipsius rei, veritas comprobatur. Nam & LXX. Interpretes, & Symmachus & Theodotio: In principio transfulerunt; & in Hebræo scriptum est Beresit, quod Aquila interpretatur: In capitulo, & non Beben, quod interpretatur: In filio. Magis itaque secundum sensum quam formam verbi translationem, de Christo accipi potest, qui tam in ipsa fronte Genesios, quam caput librorum omnium est, quam etiam in principio Iohannis Euangelistæ, cæli & terræ conditor approbatur. Vnde in Psalterio de seipso ait: In capite libri scriptum est de me, id est in principio Genesios; & in Euangelio: Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Hætenus ille. Ex quo videtur proptus hic legi debere: In filio fecit Deus cælum & terram; verum nihil immutauit, maxime quod hic Auctor potius impugnat, quam approbet illam lectionem: In principio fecit Deus sibi filium; & quod etiam magis faciat ad institutum Monarchianorum hæc lectio, de quibus loqui videtur, quum dicit: Aiunt quidem, sicuti excusit & 1. Vatic. MS. cod. sine quidam, vti 2. MS. Vatic. (quorum eligat Lector quod volet) tum denique quod cum excusis consentiant tres dicti codices. Certe alibi vbi que, tum 1. aduersus Hermogenem cap. 3. & 19. ac 20. tum lib. de Bapst. cap. 3. legitur: In principio, sive: In primordio, fecit Deus cælum & terram, ubi hæc scripturam latè explicat. Atqui supplemus ex 3. MS. Vatic. cod. Solus autem, quia nihil aliud exiit insecus.*

44. hanc Græci λόγον dicunt, &c.] *Quamquam fateatur Auctor λόγον etiam sermonem appellari, tamen hic de λόγῳ agit, quatenus rationem significat, de illo vero infra, cap. 7.*

45. Ideoque iam in vltimo nostrorum per simplicitatem interpretationis, &c.] *Simplicitatem hic in bonam partem accipi, sicuti supra num. 30. simplicitas credentium, vel inde patet, quod legatur Ioan. 1. In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum; sed pro instituto suo manuli, sicut ià diximus, λόγον rationem interpretari. Est autem vox Tertullianica: sermonealis, ut correspondeat magis voci: rationalis. Atqui rectè castigauit in sequentibus Rhenan. Vide, quum tacitus tecum ipse concredetis ratione, pro: rationem.*

CAP. VI.

46. Hæc vis & hæc diuini sensus dispositio, &c.] *Huic capiti inscriptionem fecimus: Diuersos esse Patrem & filium, etiam inde probari, quod filius Sophia nuncupetur.*

47. Primò: Dominus creauit me, &c.] *Hanc scripturam Proverb. 8. latè tractatam habes, non modo hic et c. sequenti, sed etiam supra lib. adu. Hermog. c. 18. & in Adnotat. nostris ibidem num. 60. & 61. quod Lectorem remittimus. Sic hoc solum adnotamus, quod legatur conformiter Græco textui: Aderam illi simul.*

CAP. VII.

48. Tunc igitur etiam ipse sermo, &c.] Caput hoc in scripturis: Id ipsum probari ex eo, quod filius sermo dicatur in scripturis. In quo interim, quod Sophia ca. preced. adscriptum fuit, sermone adaptat, quo fit ut suppleamus mox, sicut ibi legitur: aderam illi simul; & deinde in persona illius, ubi subaudiri dicit, adnotat Rhenanus.

49. primogenitus, &c. & vnigenitus, &c.] Ad ludit ad scripturas Coloss. primogenitus ante omnem Deum, & Ioan. 1. vnigenitus filius, qui est in sinu patris; idque occasione eius quod prius ca. preced. adduxerat: priusquam terram faceret, etc. Distinguius autem mox: & Ante luciferum genui te; quia quum quod precedit, citatur ex Psal. 2. istud ex Psal. 109. At qui de scriptura Psal. 32. hic citat a vide iam dictum lib. adu. Hermogen. cap. 45. num. 154. & de Ioan. 1. & sine illo nihil factum, alicubi supra. Ex quo loco & ipso Euangelista secundum vatic. 2. cod. MS. castigamus: per que omnia facta sunt, pro: per qua. Porro sunt verba Praxeianorum. Ergo inquis, & c. usque ad: Planè.

50. & ita capiat, &c.] Mutauimus (inquit Rhenan.) capias in capiat; ut sit sensus: fiat sine contingat, ut secundum à Deo constitutus duos efficiat. Sic Græcorum consuetudinem circa usum verbi ἐξ ἑαυτοῦ imitari solet, quem admodum ante diximus in multis locis. Quo loco Auctor pulchre deducit sermonem, Dei substantiam esse, nempe eandem cum Patre.

51. Quid enim dices sermo, &c.] Etia hæc obiectio est Praxeianorum ex Grammatica sermonis definitione, usque: At ego, & c. verum in Deo nihil vacuum esse posse, rectè sequitur Auctor.

52. diuersum eius, &c.] Pro diuersum ab eo (inquit Rhenan.) ut alienum salutis, pro alienum à salute.

53. Quis enim negab. Deum corpus esse, &c.] Quia significatione dixerit Deum corpus esse, nempe quia substantia est (vbi & hic ad marginem adnotatum erat) vide nostra Prolegomena in: Paradoxa Auctoris.

CAP. VIII.

54. Hoc si qui putauerit, &c.] Titulus capiti huic dedimus: Non propterea malè in Trinitate τὸ ποσολλὸν agnosci, quod ea voce in suis Aeonibus viurpauerit Valentinus, quia non idèd nō vtetur veritas, quod hæresis ea vtatur, quæ eam ex veritate accepit. Quamquam interim B. Augustinus, & alij post eum Patres maline vti voce generationis in filio, & processionis de Spiritu sancto, quantum apparet, imitari hac in re B. Iustinum Martyrem in fidei Expositione. At qui adnotauit etiam Rhenan. hic accipi: si qui, pro: si quis.

55. τὸ ποσολλὸν aliam, &c.] Vocem Græcam interpretatur: prolatione rei alterius ex altera, eadè significatione qua supra l. de Prescript. adu. haer. cap. 46. haer. 4. probolas & aditiones, pro iisdem habet (sicut ibi adnotauimus nu. 304.) de Basilide agens, à quo suas τὸ ποσολλὸν Valentinus fuit mutuatus. Eodem pertinet quod lib. adu. Valentin. cap. 7. τὸ ποσολλὸν, emissionem transferat, qua libro videre est, quomodo Valentinus alium atque alium Aeonem ex Aone produxerit. Est verò etiam Tertullianicum: & re ac censu eius, sicuti rectè castigauit Rhenan. qui citat similem locum ex lib. de Corona militis, cap. 10. & ex origenis censu.

56. Hic mecum gradum fige, &c.] De hoc proverbio vide nostra Prolegomena.

57. Valentinus Probolas suas discernit, &c.] De hoc vide etiam librum adu. Valentinianus. Hic solum aduicimus, Rhenanum quidem adnotare ibi: ut Aeon patrem nesciat, intelligi nosissimum Aeonem (ex xxx. Aeonibus nempe; nam ex illis omnibus etiam alij producti fuisse illic leguntur) cui nomen Sophia, quæ Teleo, sicut Tertullianus aliquoties loquitur, Phileta copulabatur. Verum quum ille Aeon patrem non ignorarit, patim loquitur de Enthymesi sive Aebamothi sive Sophia secundum (de qua illic latius ca. 14. & sequentibus) ex nullo patre genitum; in quam etiam (nō in primam Sophiam) iuxta Valentinum competit illud: imitò & penè deuoratur & dissoluitur in reliquam substantiam.

58. Apud nos autem solus filius, &c.] Metaphoricos adludit ad verba Christi Matth. 11. Ioan. 1. d. & 6. Inter quæ rectè adnotat Rhenan. in illis verbis: quæ mandatus est à patre, accipi mandatus passiuè, ac si dicat: quæ iussus est, quæ in mandatis accepit.

59. Quis enim scit quæ sint in Deo, &c.] Etiam hic ad sensum potius quam ad verbum citat quod legitur 1. Cor. 2. Quæ Dei sunt, nemo cognouit nisi Spiritus Dei. Citat verò rursus alius scripturas Ioan. 14. & 10. At qui hoc iterum ad Paracletum Montani pertinet quod dicit: quemadmodum Paracletus docet, sicuti etiam ante me adnotauit Rhenanus.

60. Tertius est enim spiritus à Deo & filio, &c.] Per Deum hic Deum Patrem ab Auctore intelligi patet vel ex eo, quod supra dixit cap. 4. Spiritum non aliunde puto quam à patre per filium. Et forsas in desolatur vox: Patre; sed nolui aducere, quod careret eam 3. vatic. MS. cod. Expressus est illud B. Cyrilli tractatu de Spiritu sancto, Tom. 2. Spiritus sanctus procedens à patre & filio. Eodem pertinet etiam illud B. Epiphani. aduers. Sabellianos: Non etiam Spiritus sanctus seipsum vnquam Christum nominauit, sed Spiritum sanctum, spiritum Christi qui per Christum datur à patre procedens, & quæ filij sunt accipiens. Et B. Athanasij, Basilij, Chrysostomi, Cyrilli, Maximi, aliorumque Orientalis Ecclesie testimonia adferentium Spiritum sanctum à Patre & filio procedere, quæ citantur septima & octaua sessione Concilij Florentini aduersus Græcos. Et testimonij B. Hier. quæst. 9. ad Hedibiam, & Augustini pluribus in locis, super sedes, quod Latina Ecclesia sententiam sic exprimat: Auctor libri de fide ad Petram, quantum opinor, B. Fulgentius: Eiusmodi tene, & nullatenus dubites, eundem Spiritum sanctum, qui patris & filij vnus est spiritus, de patre & filio procedere. Dicit enim filius: Quum venerit spiritus veritatis, qui à patre procedit, vbi suum spiritum esse docuit, quia ipse est veritas. De filio quoque procedere Spiritum sanctum Prophetica & Apostolica doctrina commendat. Isaias enim dicit de filio: Percussit terram virga oris sui, & Spiritu laborum suorum interficiet impium. De quo & Apostolus ait: Quem interficiet Dominus Iesus spiritu oris sui. Alij id ipsum comprobant ex illo Ioan. 16. Quum venerit ille spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem; non enim loquetur à semetipso, sed quæcunque audierit, loquetur quia de meo accipiet, & annuntiabit vobis. Omnia quæcumque habet pater, mea sunt; propterea dixi: quia de meo accipiet, & annuntiabit vobis. Illud enim: de meo accipiet, de processionis Spiritus sancti ex filio interpretatur, non modo Patres Latini, sed etiam ex Græcis B. Didymus lib. de Spiritu sancto, B. Epiphani. in Ancoratu, & B. Athanasius Epist. ad Serapionem. At qui eodem pertinet etiam illud Crati-
Quoniam

TERTULLIANI
Cum Annotatiombus
PAMELI
A. V.
36.

Quoniam autem estis filij, emisit Deus spiritum filij sui in corda vestra clamantem Abba Pater. Qui plura desiderat, videat librum B. Anselmi De processione Spiritus sancti ex Patre & filio, & dictum Concilium Florentinum aduersus Græcos.

CAP. IX.

61. Hanc me regulam professum, &c.] Inscrptionem huius capituli fecimus: Quod alius dicitur Pater, alius Filius, alius Spiritus sanctus, non tamen aliud. Quod adludit, & partim ad ca. 12. mox citandum, Auctor infra cap. 21. his verbis: Alium autem quomodo prædicamus, sæpè iam ædidimus, nempe: non eundem; dispositione alium, non diuisione. Sicuti etiam cap. 25. Sed iam præmissimus quomodo alium.

62. Filius verò deriuatio, &c.] Rectè adnotauit ad marginem Rhenan. caute hic legi debere Tertullianum; oportet qui quum iam dudum ante hæresin Arii scripserit, non vsque adeo verba sua trutinauerit. Sententia verò eius, quod eiusdem sint substantia Pater & filius & Spiritus sanctus, manifesta sit tum ex precedentibus, tum ex sequentibus huius libri capitibus. Tale est illud supra cap. 2. vnus autem substantia, & vnus status, & vnus potestatis, quia vnus Deus. Item illud cap. 8. Prolatum dicimus filium à Patre, sed non separatum; Et quod hoc ipso cap. promittitur: non tamen diuersitate alium filium à Patre, sed distributione; nec diuisione, sed distinctione. Quod ipsum, huc adludens, clarius dixit infra cap. 12. Alium autè quomodo accipere debeas iam professus sum; personæ non substantiæ nomine, ad distinctionem, non ad diuisionem. Ceterum vbique teneo vnâ substantiam in tribus coherentibus. Eodem pertinet quod habet in caele cap. 13. & solem & radium eius, tam duas res & duas species vnus & indiuisæ substantiæ numerabo, quàm Deum & sermonem eius, quàm Patrem & filium. Denique quod habet cap. 19. Pater & filius duo, non ex separatione substantiæ, sed ex dispositione.

63. & alium aduocatum mittere vobis, &c.] Latine aduocatum expressit, quod Græcè est ἐκκλησιάζω; omisso interim illo intermedio, Ioan. 14. vt maneat vbis cum in æternum.

CAP. X.

64. Ita aut pater aut filius est, &c.] Caput hoc inscripsimus: Non potuisse patrem seipsum fecisse filium, aduersus Monarchianos, eo quòd correlatiua sint Pater & filius.

65. Monarchiani isti, &c.] Hoc nomine adpellat sectatores quosdam Praxeos, qui quum ex scripturis conuincerentur, de Patris & filij nominibus diuersis; vanissime, ipse se pater (inquunt) filium fecit. Verum pulcre id refutat Auctor hoc & 11. capitibus. Ita autem eis appellat, quòd (sicuti supra dictum est ca. 3.) per 110. v. 22. Dei, trinitatem personarum excludere contendunt. Atqui rectè Auctor cap. 8. Trinitas (inquit) & Monarchia nihil obstitit, & διωκοῦστας statum protegit. Contra quos trinitas iterum agit infra cap. 27. quum dicit: Talem monarchiam apud Valentinum fortasse didicerunt, &c. Et promde benè concludit Auctor cap. 30. Hic interim acceptum à patre vnus effudit spiritum sanctum, &c. vnus prædicatorem monarchia, sed & æconomia interpretatorem.

Denique contra eosdem est & illud cap. ult. Viderint igitur Antichristi, qui negant Patrem & filium. Negant enim patrem, dum eundem filium dicunt.

66. Sed nihil Deo difficile, &c.] Sunt hæc verba Monarchianorum vsque: Planè nihil Deo difficile. Atqui: & impossibilia apud sæculum, possibilia apud Deum, &c. Paraphrasticè transfert Auctor, pro eo quod est Matth. 19. impossibilia apud homines. Castigauimus autem ex vno Vatic. MS. cod. vt confundat sapientiam, quia sic vbique legit Auctor illud 1. Cor. 2. Supplementum verò tum ex Hierosolymensi codice, iuxta quod allegat Rhenanus, tum ex MS. Vatic. Potuit si voluisset, ita saluus sum, &c.

CAP. XI.

67. Probare autem tam apertè debebis ex scripturis, &c.] Titulum capiti huius dedimus: Quòd in scripturis Pater & filius distinctè pronuntiantur.

68. Eructauit cor meum, &c.] Tum hic, tum postea ter, lego profusus: Eructauit, iuxta 2. MS. cod. Vatic. pro: Eructauit, quòd illud legant editiones Psalmorum Latine omnes Psal. 44. & alibi vbique Tertullianus eum locum citans. Sine autem legas ex Psalmo 2. ego hodie generavi te, cum exciui: genui, cum 3. Vatic. MS. cod. non refert. Distinximus verò per Parentheses nouas, tum illud Psal. 109. Ante luciferum generavi, tum illud Sap. 8. Et: Dominus condidit, &c.

69. Ecce filius meus quem elegi, &c.] Citat hunc locum Isai. 42. non sicuti apud LXX. hodie legitur, sed iuxta quod citatur Matth. 12. præterquam quòd more suo vertat: in quem benè senti, quòd Græcè est ἐγὼ ἐὼδ' ὁμοῦ. In reliquis duobus testimoniis Isai. 49. & 61. consentit cum LXX. præterquam quòd legat: ad euangelizandum hominibus, pro eo quod supra lib. 4. aduers. Marc. cap. 14. ad euangelizandum pauperibus. Quòd quum legant LXX. Græcè & Latine, & Patres omnes, putarim etiã hic sic legi debere; sed nihil immutauit, quòd illud legant etiam MS. 3. Vatic. codices.

70. Ne dereliqueris me, donec adnuñtiem, &c.] Hic alium ordinem versuum habuit exemplar Psal. 70. Auctori, quàm in hædieris codicibus, ubi nouus versus est: Donec adnuñtiem, &c. Deinde ex Psal. 3. vertit: qui comprimunt me, pro eo quod alij: tribulant.

71. Sed & omnes penè Psalmi, &c.] Insignis locus contra Iudai'antes, qui Psalmos ad litteram, de Davide; aut illis quorum habent inscriptionem in titulis, malunt intelligere, quàm de Christo, quum contra Auctor hic adserat: Omnes penè Psalmos Christi personam sustinere. Atqui iterum habes vocem Tertullianicam: retractatibus.

CAP. XII.

72. Si te adhuc numerus scandalizat, &c.] Huic capiti inscriptionem fecimus: Hanc personarum distinctionem in diuinis, etiam probari ex hominis creatione, in qua pluraliter Deus loquitur. Atqui istum locum, & id quod supra habetur lib. de Resurrect. carn. cap. 6. imitatus est B. August. li. 3. de Genesi ad litt. cap. 19. & serm. 3. Dominica infra Octauas Epiphaniæ, eo post illum B. Fulgentius lib. de fide ad Petrum, in explicandis similiter verbis Dei, Gen. 1. sicut & alij Patres, qui de Trinitate scripserunt. Hoc peculiare Auctori, quòd id ipsum prodit ex verbis illis Gen. 3. Ecce Adam factus est tamquam vnus ex nobis.

73. Denique sequens scriptura, &c.] Sequens dicit, non quod sequatur in Gen. quia inuenitur Gen. 1. sed intelligit verba scripturae quae hic sequuntur, iuxta quod ex predicto loco lib. de Resurr. carnis suppleuimus: Et fecit Deus hominem, &c. Peculare uero est illud Auctori, quod de Christi luce uera interpretetur illud etiam Gen. 1. Et dixit Deus, fiat lux. Atqui uox Tertullianica est: mundialis.

74. Alium autem quomodo accipere debeas, &c.] Adhuc ad ea quae docuit supra cap. 9.

CAP. XIII.

75. Ergo, inquis, si Deus dixit, &c.] Caput hoc in scripturis: Quod etiam si in scripturis subinde loci occurrant, ubi bis: Deus legitur, & nomen Domini in duobus; non tamen propterea duo Dei aut Domini praedicantur. Sic enim etiam hic lego, pro: Dij. Ex isto autem partim conspectum uidetur illud Symboli Athanasij: Deus Pater, Deus filius, Deus spiritus sanctus, & tamen non tres Dij, sed unus est Deus. Ita Dominus pater, Dominus filius, Dominus spiritus sanctus. Et tamen non tres Domini, sed unus dominus; maxime quum id ipsum iterum repetat, hoc caput citans, infra cap. 18. & 19.

76. Et Sabain (inquit) uiri elati, &c.] Sic ex Graeca uoce Sabain conformiter Hebraea & Chaldaica editionibus casus uimus, pro: Seboin. Quibus in uerbis Isai. 45. aliquot uerba praetermittit, fortassis quod ad institutum non facerent.

77. Sed & nomen Domini in duobus lego, &c.] Similes scripturas adfert, ubi nomen Domini in duobus legitur, Psal. 105. Isai. 53. & Gen. 19. Atqui mox legimus, & supplemus uerba, quae citat ex Psal. 81. Ego dixi, vos Dei estis, & filij altissimi; & Stetit Deus in Ecclesia Deorum.

78. Paracliti non hominum discipuli, &c.] sentit (uti recte adnotauit Rhenan.) de Paraclito non prophetia, laetabant uero Montani sectatores, se non hominum discipulos, sed Paracliti. Supplemus autem mox ex 3. Vatic. MS. cod. & spiritus sanctus Deus, ac legimus: Dei, pro: Dij, ac omisso ad intermedio, nomen Dei & Domini. Atqui ibi: Nemo enim alius, praeter unum, iterum accipitur ab Auctore: praeter, pro: praeterquam. Est uero etiam Tertullianicum: cultores unius, & plurima diuinitatis.

79. iurantibus statim per Deos & Dominos, ut quidam heretici, &c.] Intelligere Auctorem Gnosticos, uel inde patet, quod subiungat: quorum Dei (sic enim iterum ex MS. 3. Vatic. lego, pro: Dij) plures, quod in Valentianis Gnosticorum coryphaeos competere, supra, ex lib. 1. aduersus eosdem, de tricenario Deorum Aeonu, manifestum est.

80. sed Apostolum sequar, &c.] Adhuc Auctor ad illud Apostoli: Gratia uobis & pax a Deo patre, & Domino nostro Iesu Christo, initio Epistolarum suarum, iuxta quod supra Auctor ipse adnotauit lib. 5. adu. Marc. cap. 5. titulum communem esse & eundem in Epistolis omnibus; quod confirmat lectionem emendatorum codicum Latinorum, qui conformiter Graeco & Syriaco exemplaribus ubique hoc legant, praeterquam in Epist. ad Hebraeos; quam Auctor infra lib. de Pudicitia, Tom. 5. maluit Barnaba adscribere quam Paulo, sicuti ibi de eo latius.

81. Solum autem Christum potest Deum dicere, &c.] Solum hic accipi uidetur aduersarialiter, pro:

solummodo, siue sorsum, quod mox uersus patet dicens: Nam & solis radium seorsum solem uocabo.

82. Ex quibus Christus, &c.] Omittit hic iterum intermedium Rom. 9. secundum carnem, quod hoc ad humanitatem Christi confirmandam potius faceret. At qui ad testimonium, quod Deus Christus, citant hanc ipsam scripturam B. Cyprian. lib. 2. Testim. aduersus Iudeos, cap. 6. Nonatianus infra Tom. 5. lib. de Trinitate, B. Ambrosij, & Graeci omnes in eius loci commentariis; quare ualeat Erasmus, qui alicubi docuit hunc locum Apostoli sic potuisse distingui: Qui est super omnia, & deinde: Benedictus Deus, ut hoc de Patre intelligatur; quum obtestat profus lectio Auctori: qui est Deus super omnia benedictus in aeternum omnes quod postremum more suo. uertit, pro eo quod alij in secula, tum hic, tum infra cap. 15.

CAP. XIII.

83. Adhuc & illa nobis regula adfuit, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: Probari adhuc diuersos Patrem & filium, quod ille inuisibilis, hic uero uisibilis, ex ueteris Testamenti scripturis.

84. Non enim uidebit homo faciem meam & uiuet, &c.] Scripturas has, citatas (maxime Exod. 33. & Numer. 12.) ad idem institutum habet Tom. 1. lib. aduersus Iudeos, cap. 9. numer. 115. & supra lib. 2. aduersus Marcionem, cap. 27. numer. 189. & lib. 4. cap. 22. numer. 341. sed hic multis latius explicatas. Quum autem tribus hisce posterioribus locis, & rursum sequi, cap. 15. constanter legat in futuro: uidebit me & uiuet; ibi solum paraphrasticus dixit in praeterito: Deum nemo uidit & uixit.

85. Nam Patriarchae, &c.] Scripturarum loca ad marginem adnotauimus. Est uero Tertullianicum: pro modulo, sunt autem uerba Praxeanonum: Hic ex diuerso, &c. usque: Sed diximus, & Quod si filius &c. usque: Quasi non expolitio, &c. ubi legimus profus ex coniectura Harrisij Anglij: patre seposito in sua inuisibilitate, pro: uisibilitate.

86. uisibilem autem fuisse ante carnem, &c.] Hic explicat quo sensu dixerit locis citatis num. 84. & cap. sequenti 15. filium Dei semper uisum; nempe in speculo, enigmata, uisione, & somnio; quod ipsum iterum repetit cap. 16. Verum de hoc latius inter Praxeonum; ubi eum defendemus a paradoxo Maximini Ariani, quod quidam ipsi impingunt.

87. Igitur quum Moyli seruat conspectum suum, &c. in futurum, &c.] Adimpletum istud esse in Montis fecellu, quum legimus, uisum cum Christo Moysem colloquentem, Luc. 9. etiam supra docuit Auctor lib. 4. aduersus Marcionem, cap. 22. Castigamus autem paulopost ex 3. Vatic. MS. cod. quam, quia uiderat, non desideraret, pro: si uideret.

88. Faciem autem suam, dicit inuisibilem patrem, &c.] Istud adfert Auctor tantquam argumentum Praxeanonum; nam & refutat uerbis illis: Quis enim pater? &c. ostendens filium potius faciem patris dici debere, idque ex scriptura Threnor. 4. Spiritus personae (quam iterum hic uertit, pro facie) eius Christus Dominus, de qua latè supra lib. 3. aduersus Marcionem cap. 6. numer. 39. Atqui illud: caput Christi Deus, inuenitur 1. Cor. 11.

CAP. XV.

89. Si hunc articulum, &c.] *Capit hoc inscripsimus: Deum patrem inuisibilem, filium verò visibilem, etiam scripturis noui Testamenti probari. Necessario autem castigauimus: Deum numquam visum, eo quod explicet illud Ioan. 1. & 1. Ioan. 1. & 4. Deum nemo vidit vquam, pro: Dominum. Sicuti etiam mox: Sed nec videre potest, pro: videri, eo quod illud legatur 1. Tim. 6. & infra quoque ab Auctore paulo post, & rursus cap. sequenti.*

90. Iidem ipsi Apostoli, &c.] *Apostolis plurali numero adtribuit, quod solus Ioannes scribit Epist. 1. cap. 1. & mox citatur, ea de causa quantum apparet, quod pluraliter ille dixerit: Quod vidimus, quod audiuius, oculis nostris vidimus, & manus nostrae contrectauerunt, de sermone vitæ. Vbi & rursus paulo post verborum ordinem immutat. Auctor, quum legatur hodie & Græcè & Latine: quod audiuius, quod vidimus oculis nostris, quod perseximus, & manus nostrae contrectauerunt. Supplementum autem ex Vatic. 3. MS. cod. si, & c. Christus & pater & filius. Porro sunt verba Praxeanorum: Rectè vtrumque dicitur, & c. vsque: Atquin si idem. Supplementum rursus ex MS. Vatican. 3. cod. ad distinguendum, & cum interrogandis nota legimus: Quem Deum? ac paulo post: Ostendit & ipse visibilem Dei filium, pro: Domini, ex vno Vatic. MS. cod. cui fuerit & ceteri duo legentes: Deū.*

91. Regi autem seculorum, immortalis, inuisibili, soli Deo, &c.] *Hic adnotari dignum, quod non modo BB. Ambrosius, Hieron. & Augustinus. hic locum Apostoli 1. Timoth. 1. citantes, sed & hic Auctor, non aliud legant quam: soli Deo; ex quo colligitur, quod quidam ex Græcis hodiernis exemplaribus interpretentur: sapienti, adiectum esse ex calce Epist. ad Rom. Quare etiam in illo nimis libera Clarj castigatio.*

92. quamquam & illam neque ipse sine periculo luminis expertus est, &c.] *Adludit ad illud quod Act. 9. legitur de Apostolo Paulo, quod apertis oculis nihil videbat, & erat ibi tribus diebus nihil videns, postquam vocem Iesu audivit; quem & vidisse traditur, raptum ad tertium cælum, ipso teste, 2. Cor. 12.*

93. Neque Petrus & Ioannes, & Iacobus sine irratione & amentia, &c.] *Profus sic castigandus hic locus, pro: rationis & amentia. Pro quo facit, quod Rhenano teste quidam codices olim legerint, quomodo & MS. 3. Vatic. cod. ratione & amentia. Cuius quidem lectionis hac ab illo traditur interpretatio: sine ratione, sine certa ratione & modo, & id est, amentia; verum non satisfacit mihi, sicuti nec illa eius coniectura, ut legatur: erratione. Est enim vocula Africana & obsoleta: irratione, utpotè quæ deriuatur: irrationale. Proinde existimo, etiam supra (quod ibi non animaduerti) lib. 4. adu. Marc. c. 22. (vbi explicat id ipsum illud quod hic Luc. 9. Sed nesciens quid diceret) debere legi: Quomodo nesciens? vtrum simplici errore, an irratione; quam defendimus, in causa nouæ Prophetiæ, gratiæ ecstasi, id est amentiam conuenit. Atqui de Ecstasi, quam roties inculcat, & subinde amentiam interpretatur Auctor, infra latius Tom. 4. ad fragmenta libri de Ecstasi.*

CAP. XVI.

94. Nec putes, sola opera mundi per filium facta, &c.] *Titulum huic capiti imposuimus: Non sola opera mundi per filium facta, sed & quæ exinde à Deo sunt gesta.*

95. & omnia tradidit in manu eius, &c.] *Omni- no sic castigandum, pro: in sinu eius, quod illud legatur Ioan. 3. & ab Auctore, tum paulo post, tum infra c. 21. vbi de eo scriptura loco latius.*

96. cui data est omnis potestas à patre in cælis, & in terra, &c.] *In his verbis Matth. 28. variat ab alio, quod legat: in cælis, pro: in cælo. Castigamus autem mox: Dominus à Domino, pro: Deus à Deo, tum quod illud legatur Gen. 19. tum quod supra cap. 13. eam scripturam illis verbis adfert, ad comprobandum quod nomen Domini in duobus dicatur.*

97. semper ediscebat, &c.] *Sic (inquit Rhenanus) lib. de Carne Christi, cap. 6. Et liberare & iudicare humanum genus ediscebat in carnis habitu, non nata adhuc. Rursus lib. de Resurr. carn. cap. 59. Im- munitate carnis ediscunt, & sic mox: ediscebat autem, ac lib. ad Martyras, cap. 3. Etiam in pace, labore & incommodis illi pati iam ediscunt.*

98. & Deus in terris cum hominibus conuersari non alius potuit quam sermo, &c.] *Sic supplementum hunc locum, qui inuenitur Baruch 3. vbi omittit quod hodie Græcè & Latine est intermedium: visus est.*

99. Interrogans Adam quasi nesciens, &c.] *De huius loci intellectu vide supra lib. 2. adu. Marc. cap. 25. vbi quum neget interrogatorio modo legendum: Adam vbi es? etiam hic omisimus interrogationis notam. De Penitentia etiam Dei quomodo intelligenda, eiusdem lib. cap. 24. Quare & hic de Marcionitis subiungit: Et si qua hæretici adprehendunt quasi Deo indigna. Sine autem legas mox: quæ tu ipsi patri indacis, cum exc. cod. siue cum 3. Vatic. cod. MS. tu ipse; perinde est. Eadem ratio, seu legas cum exc. qui coronabatur gloria & honore (quomodo solet ferè legere. Auctor, & hodiernæ editiones Psalmi 8.) siue cum 3. MS. Vatic. cod. gloriam & honorem.*

100. Ceterum qualis est, ut Deus omnipotens ille inuisibilis, &c.] *Id est scriptura ad quas hic adludit, receds ad marginem adnotauimus; in quibus quum nihil differat. Auctor, à reliquis, pergit ad sequentia. De Prouerbiali verò formula: extrema linea, vide nostra Prolegomena.*

101. refrigerauerit, &c.] *Refrigerate (inquit Rhenanus) absolute, cetera supra frequenter. Legimus autem mox ex Vatic. 1. MS. cod. in monumento Ioseph, pro: in monumentis, quod vnicum fuerit illud, non plura, sicuti patet Matth. 27. Marc. 15. Luc. 23. & Ioan. 19.*

102. aduersus Prophetam dicentem: Deus æternus non sitiet, nec eluriet omnino, &c.] *Hæc ad maiorem loci huius intellectum Parenthesi inclusimus, ut illud: & ita vnum Deum, & c. ad precedentem periodum referatur. Locum vero scripturæ hic citatum relinquimus inquisitioni seduli Lectoris.*

CAP. XVII.

103. Quæ per filium gesta sunt, &c.] *Capiti huic inscriptionem dedimus: Quod nomina Patris: Deus omnipotens, altissimus, Dominus virtutum, Rex Israël, etiam filio competant.*

104. Condicente etiam scriptura, &c.] *Condicere (inquit Rhenanus) nouè accipit, pro similiter dicere, vel adferri. Est verò satis obscurum illud: Et nomen Patris: Deus omnipotens, & c. sed explicat Auctor quam citauit scripturam: Ego vni in Patris mei nomine.*

105. Rex Israël, &c.] *Hic ad marginem adnotauimus Iſaie 44. quantum hodie apud LXX. legatur:*

Deus Israël, quia Lactantius lib. 4. cap. 19. ad idem inscriptum Auctoris sic citat: Sic dicit: Deus Rex Israël, & qui eruit eum Deus aternus; unde patet olim aliud lectum fuisse apud LXX. At qui nouus periodos hic distinximus: Suo iure, &c. Altissimus, &c. Dominus virtutum, &c. Rex Israël, &c.

CAP. XVIII.

106. Sed hanc societatem, &c. Hoc caput inscriptissimum: Nihil obstare scripturas, de vnico Deo, quia filium non excludant, sed plures Deos, &c.

107. vt supra ostendimus, &c. Nempè cap. 13. Distinximus etiam ibi nouam periodum: Filium nominari ab ea constar.

108. & absque eo alius non est, &c. Quum similia reperiuntur Isai. 42. 44. & 45. tamen hic citari cap. 45. patet ex eo quod subiungit: Denique inspicere sequentia, &c. Ibi enim post illud: & absque me non est Deus, statim conuertitur ad idolorum facitantes atque cultores, verbis ab Auctore citatis supra Tom. 2. lib. de Idolol. cap. 4.

109. Facitantes, &c. Antè (inquit Rhenan.) aduenimus, nempè in scholiis libri aduersus Hermogenem, vocabulo facitatoris Tertullianum intelligere factorem, vt facitatoris factionem; & facitare, esse illi: facere.

110. Etiam propter hæreticos, &c. Quod hic habet hæreticos verbis idola fabricari, explicat Auctoris sententiam, & aliorum Patrum, qui scripturas de idololatriis etiam ad hæreticos interpretantur; sicuti supra lib. aduers. Gnosticos cap. 2. & 3. & apertius lib. de Præscr. aduers. hæret. cap. 40. ubi dicit ab idololatria non distare hæreses, de quo ibi latius num. 254. & libro nostro propediens in lucem edendo, De non admitteendis in vna Rep. Religionibus diuersis.

111. Filio pater procurabat, &c. Sic sæpe loquitur (inquit Rhenan.) vt lib. 1. aduers. Marc. cap. 25. Emulatio autem liberando homini procurat.

CAP. XIX.

112. Quin & hoc dictum eius, &c. Titulum huic capiti dedimus: Quod similiter intelligi debeat illud: Extendi cælum solus. Cui similia habet supra lib. aduers. Hermog. citans istud Isai. 44. cap. 6. num. 27. Item quod sequitur ex scripturis, Prou. 8. cap. 18. num. 60. ex Apostolo. 1. Cor. 2. videm num. 59. & ex Psal. 32. cap. 45. num. 154.

113. aduersus coniecturas hæreticorum, qui mundum, &c. Notat (inquit Rhenan.) Valentinianos, & alios similes, quos reuoluit supra Auctor lib. de Præscr. aduers. hæret. nempè Simonem Samaritam, de quo ibi cap. 46. hæresi. num. 301. Basilidem, hæresi. 4. num. 304. Carpocratem eiusdem lib. cap. 48. hæresi. 9. num. 311. Cerinthum, hæresi. 10. num. 312. & Valentinum, cap. 49. hæresi. 12. num. 315. Cui, & Valentiniani peculiare est illud quod hic sequitur: qui & ipsum creatorem angelum faciunt, aut ad alia quæ extrinsecus, vt opera mundi, ignorantem quoque subornatum volunt, sicuti patet lib. adu. Valentin. cap. 18. 19. & 20.

114. quum pararet cælos, ego aderam illi simul, &c. Sic locum hunc suppleuimus ex aliis Auctoris locis, & ipso Salomone, Proverb. 8. At qui rectè interpretatur Rhenan. illud: vtique præter Sophiam fuit, ac si dicat: quum Paulus dicit: quis illi cõsilio fuit, intelligit: quis præter Sophiam cõsilio fuit. Pro castigatissimus ex Vatic. 3. MS. (sicuti alibi solet Auctor citare

ex Psal. 32.) & spiritu eius omnes virtutes eorum, pro: omnis virtus.

115. Atque ad eò statim de filio loquitur, &c. Habes priorem huius scripture Isai. 44. partem, & posteriorem separatim supra alicubi citatam lib. 4. aduers. Marc. cap. 25. ubi de ea latius. Quod sequitur: Ego primus, &c. desumpsit ex Isai. cap. 41.

116. ostendimus etiam duos Deos, &c. Supra, nempè cap. 13. Sine autem legas: scandalizentur cum exclusiue: scandalizarentur cum MS. 3. Vatic. cod. perinde est. Ex quibus iterum restituit: Dei, præ: Dij.

CAP. XX.

117. Sed argumentationibus eorum, &c. Capiti huic inscriptum fecimus: Quod pro Monarchianis nihil faciunt loci tres Ioan. 14. Verum de his infra latius cap. 24. quò Lectorem remittere videtur, dum præmittit alios locos omnes Christi in eodem Euangelio, ubi patris & filij distincta sit mentio; iuxta Canonem obseruandum in explicatione scripturarum, quo oportet secundum plura intelligi pauciora.

118. sed proprium hoc est omnium hæreticorum, &c. Peculiarè hæc adscribit hæreticis, quod: pauca aduersus plura defendunt; quod vero idem: posteriora aduersus priora suscipiunt, habet supra in Etatum lib. de Præscr. aduers. hæret. cap. 29. 30. & 31. De Regula autem fidei, ibidem cap. 13. ad quam addidit, quom subiungit (sicuti reuoluit suppleuimus ex MS.) Regula autem omni rei semper ab initio constituta, &c.

CAP. XXI.

119. Aspice itaque quæta præscribant tibi, &c. Inscripsimus hoc caput: Præscribi aduersus eos, ex Euangelij Ioannis priori parte vsque ad cap. vii. ubi distinguuntur pater & filius. At qui quanta interpretatur Rhenanus, quam multa, vii & in superioribus non semel.

120. In principio erat sermo, &c. De huius scripture Ioan. 1. vero intellectu vide supra lib. aduers. Hermogenem cap. 19. num. 66. ac 67. & cap. 20. num. 72. sicuti etiam alicubi de magis vstitata veteribus distinctione, quam vbiq; Auctor sequitur: & sine ipso factum est nihil. Sunt autem Tertullianica: quæ Dei filius, non quæ Pater.

121. Alium autem quomodo predicamus, sæpe iam addimus, &c. Præterquam quod istud ex proprio tractauerit Auctor supra cap. 9. etiam alicubi supra non semel illuc aduulsi. hinc est quod dicit: sæpe iam addidimus.

122. Hic ergo factus est caro, &c. Trãsit ad alia verba Ioan. 1. in quibus vocem Græcam πρὸς ἑαυτὸν addo vertit: vnici, conuincens illud à patre, non vero illi referens ad: gloriam; modo vnus nam profusus castigatissimum est: Hic vnus (pro vnus) sinum patris distulit. In hoc solo ibi differens ab aliis qui legunt: vnigenitus filius qui est in sinu patris, ipse distulit; modo & ipse supra cap. 15.

123. Hoc cum Nathanael statim sensit, &c. Iuxta MS. 3. Vatic. cod. iterum restitimus: cum, pro eo quod ex solo Gortiensis codice Rhenanus substituerat: enim; pulcrè enim reddatur prioris lectionis sensus: Hoc id est filium Dei, eum, nempè Christum, Nathanael statim sensit, &c. Inclusimus autem parenthefi illud (quod & patrem fenserat.)

124. Quum in templum introiit, &c. Hæc cum testimonium desumpsit ex cap. 2. Ioan. addidit etiam

TERTULLIANI
Cum Annotationibus
PAMELI
A. V.
16.

illud: Nolite facere eadem patris mei, eadem negotia-

125. Quum ad Nicodemum dicit: Ita dilexit Deus mundum, &c.] Prætermisimus vocem: inquit, superfluum, eo quod præcedat: dicit. Transit autem ad verba Christi, Ioan. 3. ad Nicodemum prolata; quæ sententia Auctoris placet magis, quàm quod Erasmus adnotat esse hæc Euangeliste verba. In quibus, sicuti Auctor, sic etiã ex Syriaco Interpres vertit: vt filium suum vnicum dederit, pro eo quod vulgatus Latinus Interpres: daret. ad vitrumque est anceps phrasia Græca, &c. &c. Ed. 127. Est verò etiam hic adnotanda versio Auctoris: vt saluus sit mundus per eum, pro quo Erasmus, Ciceroniacè scribit: vt seruetur; quum vox Græca σῶθῃ, & saluum plus aliquid significet, vti etiam alibi adnotauimus.

126. Ioanes autem, quum interrogaretur, &c.] Ioannem Baptistam intelligit, cuius sunt verba etiam Ioan. 3. quæ sequuntur: Pater diligit filium, &c. sic enim castigauimus, pro: dilexit, quod illud non modo Græcè, Syriacè, & Latine, legatur ad omnibus, sed etiam ab Auctore supra cap. 16. Quomodo etiam bis: credit, pro: credidit, eo quod alius etiam correspondet B. Cyprianus lib. 2. Testim. aduers. Iud. cap. 27. qui etiam legit, manebit, in quo consentiunt Græci & Syrii codices. At in eo differt Auctor, quod veritas: non videbit Deum, pro: vitam.

127. Quem verò Samaritici ostendit, &c.] Ad e. 4. Ioan. transitum facit. Adludens ad illud, vbi Samaritici dicunt: Scio quia Messias venit qui dicitur Christus, se ostendit, dicens: Ego sum qui loquor tecum. Consentit autem vulgato interpres in illo: ad discipulos, quod vertit: vt consummum opus eius, pro eo quod alij: &c.

128. Et ad Iudæos de Paralytici sanitate, &c.] Hic omnia penè verba Christi cap. 5. Ioan. citat Auctor, quæ post Paralytici sanitatem ab eo dicta sunt, qui 38. annos habebat in infirmitate sua. In quibus imprimis castigauimus: nisi viderit patrem facientem, pro: videat, quod illud legatur, non modo ab omnibus, sed & Auctore supra cap. 15. item: maiora istis opera, quia Græcè est, μὲν ἔργα τῶν ἄλλων, & correspondet Syrii interpretatio; retinentes cum illis: ita & filius quos vult viuificat, quantumuis Vatic. 3. MS. cod. habeant: viuificabit, & transit de morte in vitam, pro eo quod alij: transiet, aut: transit; eo quod etiam Codex Aureus Donatianicus Latinus illud legat. Variat autem ab aliis Auctor, tum quod legat dumtaxat: Neque enim pater iudicat, pro eo quod B. Cyp. ex Græco: Nihil enim pater iudicat, lib. 3. Testim. ad Quirin. cap. 33. & noster Latinus ac Syrii Interpres: No enim pater iudicat quemquam; tum quod addat bis: æternam, quum ceterorum nemo aliud legat, quàm: sicut enim pater habet vitam in semetipso; ita & filio dedit vitam habere in semetipso.

129. & iudicium dedit illi facere in potestate, qua filius hominis est, &c.] MS. 2. Vatic. cod. quia, & etiam sic legitur Ioan. 5. verum qua magis conuenit reliqua versioni Auctoris, quæ ab aliis profus diuersa est; qui vertunt: & potestatem dedit ei iudicium facere, quia filius hominis est. Quam distinctionem, esse à Chrystostomo reiciatur, eo quod pro se illam raperet Paulus Samosatensis: tamen cum Auctore sequuntur, & Catholice interpretatur B. August. lib. 20. de ciuit. Dei cap. 6. & Commentariis in Ioanem; & quantumuis

id neget Erasmus, B. Cyrillus, Alexandr. in Comment. aliique Patres recitiores. Alij malunt adstringere: Quia filius hominis est, nolite mirari hoc, sed prior illa magis recepta est. Atqui sequentia sic distinximus iuxta Græcos, Syriam, & Latinos emendatiores codices Euangelij Ioannis: Opera enim quæ pater mihi dedit consummare illa, ipsa de me testimonium perhibent, &c. Retinentes mox: & non recepistis me, quantumuis Græcè & Syriacè, & in Latinis quibuslibet exemplaribus sit in presenti: recepistis; eo quod illud legat etiam B. Cyprian. lib. 2. Testim. aduers. Iud. cap. 5. & Rufinus in Symbolum.

130. Interrogantibus autem quid facere debeant, &c.] Transit ad verba à Christo prolata Ioan. 6. post miraculum multiplicatorum panum quinque, & duorum piscium, in cibum quinque milium hominum. In quibus sic distinximus iuxta Euangelistam: Ergo omne quod ei daret pater ad se venire, nec recedurum se, quia de celo descendisset, &c. Atqui paraphrasticè transiit, vt magis ad institutum faceret: non vt suam, sed vt patris voluntatem faceret, pro eo quod alij omnes: voluntatem eius qui misit me. Differt etiam in eo, quod legat dumtaxat: vitam & resurrectionem consequatur, pro eo quod ceteri: habeat vitam æternam, & ego resuscitabo eum. Deinde quod veritas: nisi quem pater adducat, pro quo & Græcè & Syriacè & Latine hodie vertitur: nisi pater traxerit eum. Porro vt sensus constet, mox sic distinximus: Non quasi patrem aliquis viderit, adiciens & hæc; vt ostenderet, &c. Denique ex additionibus omnibus castigamus: Quod (id est ad quem) discedemus, pro: discedimus? verba vitæ (vbi mittit æternæ) habes, &c.

CAP. XXII.

131. Cuius autem doctrinam dicit, &c.] Titulum huic capiti dedimus: Ex eodem Euangelio Ioan. à cap. vii. vsque ad cap. xi. Verba enim quæ hic citat Christus, prolata fuerunt in templo, sexto mediante, Ioan. 7. sicuti etiam illa quæ planè contrario sensu vertit: Neque me scitis vnde sum: pro eo quod alij ex Græco ac Syriaco Latini Interpretes: Et me scitis, & vnde sum scitis. Atqui castigauimus & suppleuimus: Ego noui illum qui ab illo sum, & ille me misit, tum quod sic legant codices omnes Euangelici, tum quod sic explerentur ab Auctore: Non dixit: quia ipse sum, & ipse me misit, sed ille me misit.

132. At vbi se negat esse solum, &c.] Ad verba Christi cap. 8. transitum facit, post historiam de adultero prolata; in quibus nihil ab aliis differt, & ad illud: Tunc, inquit, cognoscetis quod ego sum, & à memetipso nihil loquar, pro eo quod alij omnes ex Græco & Syriaco transferunt: ego sum, & à memetipso nihil facio; item: quia & qui me misit, mecum est. Rursum in eo quod legat transpositio vocibus: quæ, & quod; Ego, inquit, quæ vidi penes patrem meum loquor, & vos quod vidistis penes patrem vestrum, id facitis; deinde: quam audiuit à Deo, pro: audiuit. Legimus verò, Et: Si Deus esset, &c. includentes parenthesi: (& tamen non separantur, &c. vt frutex ex semine.) Distinguentes iterum: Et: Si ego me ipse glorificem, &c.

133. Item super cæcum illum patris opera dicit se facere oportere, &c.] In his verbis Ioan. 9. patris, iterum vertit Paraphrasticè, pro: Dei, quod

legunt ceteri omnes.

134. Dehinc cognosci se profitetur à patre, &c.] Sparsum nunc citat verba Christi Ioan. 10. inter qua paulopost parenthesi inclusimus illud: (vtrique Dei, nam vsque in hodiernum, &c. venturus.) Bene autem habet quod vertit cum Vulgato interprete Latino: Loquor, inquit, vobis, &c. pro eo quod alij: locutus sum. Differt autem in hoc, quod legat: Pater enim quod mihi dedit, maius est omnibus, pro quo alij: qui dedit mihi, maior est omnibus, & Ms. 3. Vatic. Ad hoc loco: Pater qui maior est omnibus, dedit mihi.

135. Et: Ego & pater vnum sumus, &c.] Pulcherrime locum hunc eiusdem capituli explicat, ut ostendat nihil facere pro Monarchianis, qui hinc probare nitentur eundem esse patrem & filium. De Proverbio vero: gradum figit, & ad notanda Prolegomena. At qui in sequentibus eiusdem capituli verbis, placet illa loci alioqui obscuri versio: Si in lege, inquit, scriptum est: Ego dixi, Vos Dei (sic enim legimus pro: Dii) estis, & non potest solui scriptura; quem pater sanctificavit, & misit in mundum, vos eum blasphemare dicitis, quia dixi (id enim pro: dixerat castigamus) filius Dei sum?

CAP. XXIII.

136. Posthæc autem Martha filium Dei eum confessa, &c.] Capituli huic inscriptionem fecimus: Ex eodem Evangelio Ioannis, à cap. xi. vsque ad xliii. Adhuc autem ad illud cap. xi. quia res Christi filius Dei viui; quod quum à Martha prolatum sit, necessario substituit: Martha, pro: Maria. In verbis vero sequentibus: Pater (inquit, vtrique filius) gratias ago tibi quod me semper exaudias, &c. Auctor intermisit verba Christi intermedia: quia me exaudisti, ego autem sciebam.

137. Sed & in conturbatione animæ: Et quid dicam? &c.] Hæc verba cap. 12. paraphrasticè potius citat quam ad verbum, addens: verum, quum legit: Verum pater glorifica nomen tuum. Supplemus autem: Ita & in isto: Glorificaui, & glorificabo; ubi omittit vocem: iterum, quam tamen habent ceteri omnes. At qui nouus peritios facimus: Rursus quot personæ, &c. ac: Si pater erat, &c. Item parenthesi inclusimus (quia per filium in patrem creditur, & auctoritas credendi filio pater est.)

138. Ante autem sollempnitatem Paschæ, &c.] Hæc verba Ioan. 13. transposito citat ordine, alioqui cum reliquis consentit; legens etiam cum vulgato interprete, quantum in Græcè est, in semetipso.

CAP. XXIII.

139. Erant planè, qui & tunc non intelligerent, &c.] Non solum nouam periodum, sed & nouum caput hic auspicamur; & inscribimus: Ex eiusdem Ioannis Evangelij cap. xliii. de verbis ad Philippum prolatis: Qui videt me, videt & patrem, ac: Ego in patre, & pater in me.

140. Domine (enim inquit) non scimus quod eas, &c.] In his verbis Thome, legit dumtaxat: & quomodo iam nouimus? pro eo quod ceteri: possumus viam scire. Varia est etiam lectio Auctoris: sed abhinc nostis illum, pro eo quod ex Græco & Syriaco vertitur hodie: cognoscistis, & vulgatus Interpres: cognoscistis.

141. Nobis omnes scriptura, & veteres Christum Dei, &c.] Adhuc ad omnes scripturas & veteres, in quibus Christus Dei appellatur, oportet Psal. 2. Isai. 45. Threnor. 4. & Dan. 9. sicuti supra adnotauimus ad marginem lib. 3. adu. Marc. cap. 15.

142. & noua filium Dei præfinit, &c.] Scripturas eiusmodi noui Testamenti habes in iusto Evangeliorum Marci, Lucae, ac Ioannis; & alibi apud eundem Matth. 4. Act. 2. ac 9. & Epist. ad Rom. Galat. Ephes. & Hebr. Denique & Apocal. 2. Supplemus autem illud: hoc & à ludæis non credebatur.

143. Qui me videt, videt & patrem, &c.] Quis supra c. 20. & mox sic legatur, etiam hic bis castigamus: videt, pro eo quod erat utrobique: vidit; quam enim ex hodiernis codicibus Græcis hoc postremum vertatur, tamen præter vulgatum Interpretem etiam Syriaca editio illud legit, & b. Irenæus lib. 3. cap. 13. At qui scripturas mox citatas sic distinguimus: quia: Ego ex Deo exiui & veni; &: Ego sum via. Nemo ad patrem, &c. &: Nemo ad me, &c. &: Omnia mihi, &c. &: Sicut pater, &c. &: Si me cognouistis, &c.

144. ex personæ representatione, &c.] Quam supra ubique ferè Auctor representare accipit, pro præfens efficere; hic propria significatione voca vitur, pro ostensione dumtaxat tanquam rei præfens; quomodo etiam paulopost: & vt filius representator patris haberetur.

145. Non creditis quia ego in patre, & pater in me est, &c.] Prorsus sic legimus, tum hic, tum paulopost bis, pro: credis; tum quod illud legunt Græci, Syriaci, & Latini codices omnes Evangelij à Ioannis; tum quod etiam ipse Auctor, variam eorundem verborum iterum repetitorum lectionem indicans sub huius capituli finem: Atque aded: credite ait. Quid? Patrem esse: Non puto scriptum esse; sed: Quia ego in patre, & pater in me.

146. Verba, inquit, quæ ego loquor vobis, non sunt meæ vtrique, &c.] Hic in eo variat, quid vertat: à meipso non loquor. Bene habet autem, quod etiam Auctor vertat: eisdem iud. Si quo minus.

CAP. XXV.

147. Post Philippum & totam substantiam quæstionis istius, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: Ex eodem Evangelij vsque ad Evangelij finem. Videtur autem oratio defectiua, vt subintelligatur: videamus quæ in finem Evangelij pertineant.

148. Paraclætu quoque à Patre se postulaturum, &c.] Paraphrasticè: magis quam ad verbum citat Auctor, adhuc ex cap. 14. Ioan. ad iudens iterum ad cap. 13. supra, quum dicit: sed iam præmissum quomodo alium.

149. Ceterum de meo sumet, inquit, &c.] Iud. quia de Paraclæto loquebatur, interfert ex cap. 16. Ioan. vt inde probet: connexum patris in filio, & filij in Paraclæto, tres efficere coherentes alterum ex altero. At qui (sicuti notauit Rhenan.) est huius defectiua oratio, qualiter in superioribus sæpe locutus est. Subaudatur: de eo quod est patris. Sic infra: Non scitis quod in patris mei me esse oportet? ubi subaudatur: rebus.

150. Et patrem agricolam, &c.] Hic transiit ad cap. 15. ad iudens ad illud: & pater meus agricola. 17. Hunc

TERTULLIANI
Cuius Annotationibus
PAMELII
A. V.
16.

151. Hunc rufus in caelis, &c.] *Similiter hic ad cap. 17. quum patri discipulos suos tradit, dicens: Pater sancte, serua eos in nomine meo.*

152. Sed & si in isto Euangelio non est reuelatum, &c.] *Recte id Auctor, quum prius testimonium: Deus meus, &c. inueniat Matth. 28. alterum: Pater in tuis manibus depono spiritum meum, Luc. 23. ubi bene habet, quod tempore praesenti vertat: depono, quantumvis hodie Graeci codices legant in futuro: &c. bñ 100, 101.*

153. Ne (inquit) contigeris me, &c.] *In hoc testimonio Ioan. 20. nihil variat Auctor, praeterquam quod vertat: & dices eis, pro eo quod ceteri omnes: dic. Nos vero illud intermedium (quia & in hoc filium ostendit; Filios enim appellasset illos, si pater fuisset) parentibus inclusimus; & nouam periodum aspicimus ibi: Pater ad patrem.*

154. Ipsa quoque claufula Euangelij, &c.] *Claufulam Euangelij appellat finem cap. 20. ubi scribitur: Multa & alia signa fecit Iesus, &c. quo confirmat eorum sententiam, qui existimant Iesum hic finiuisse Ioannem suum Euangelium, postea vero & 21. cap. addidisse tanquam Paralipomena. Quod ipsum caput agnouisse etiam Auctorem vel inde patet, quod supra lib. de Praescript. aduers. haeret. cap. 22. illuc adludat, dicens: Ioannem dilectissimum Domini, pectori eius incubantem. Ex eodem B. Cypr. citat illud quod dictum est Petro: Pater oves meas. epist. 3. ad Clerum Carthagin. quod etiam lib. de Unit. Eccl. adludit.*

CAP. XXVI.

155. Propter unum Philippi sermonem, &c.] *Capiti huic inscriptionem fecimus: Id ipsum probari & ex aliis Euangelistis. Sunt autem verba Praxeanorum: Nempè, inquit, filius Dei Deus est, &c. usque: Quem enim, &c. Atqui castigamus mox: Dicens autem spiritus Dei, etiam spiritum Dei, &c. pro: etiam spiritus Dei; quia sequitur: tamen non directò Deum nominans; & ex 3. MS. Vatic. cod. Sicut enim Ioanne dicente, pro: Sic. Atque de phrasè Patrum, qua Christum etiam Spiritum appellant, vide nos supra Prolegomena inter Paradoxa.*

156. & haec enim substantiae non sunt, &c.] *Respicit (inquit Rhenan.) ad sensum: & haec, id est haeres; aliqui dicendum erat: & haec enim substantiae non sunt. Sic alibi saepenumero loquitur.*

157. Hoc se & in istis Euangelij, &c.] *Locos hic ex Luca, Mattheo, & Marco citatos ad marginem adnotauimus, in quibus nihil variat ab aliis. Sine autem legas: Scimus qui sis, scilicet: quia, perinde est; & eadem ratio est de lectione exc. cod. Inlulans in spiritu, & unius Vatic. MS. Exultans.*

158. & nouissimè mandans ut tinguerent, &c.] *Sic etiam hic lego more Tertulliano; & similiter: nam nec semel, sed ter ad singula nomina in personas singulas tinguntur. Atque de trina meritione, vide supra Aduer. nostras ad lib. de Baptis. num. 1. inter reliquas Baptismi ceremonias.*

CAP. XXVII.

159. Et quid ego in tam manifestis moror: &c.] *Caput hoc inscripsimus: Contra Praxeanos & Monarchianos facere, quod Patrem spiritum dicant, filium carnem.*

160. Vndique enim obducti, &c.] *Obducti*

(inquit Rhenan.) id est conuicti. Obducendi verbo frequentius vitur.

161. diuidere illos potius quam vnare, &c.] *Vnare (inquit idem) simplex verbum usurpat; unde nos adunare dicimus, & coadunare. Quamquam verò tres MS. Vatic. cod. legant: vnire, tamen retinimus vnare, quod Africanam magis phrasin redoleat.*

162. Talem Monarchiam apud Valentinum, &c.] *Adludit ad cap. 11. & 12. lib. aduers. Valent. supra, tum de Christo ex primo Monogene edito, tum de Iesu ex omnibus bonibus coccinato. Ibi autem: Sed & haec iniectio eorum (vox Tertullianica, pro: obiectio) ex retractatis iam reueta est, adludit ad caput praecedens huius libri. Verba verò sunt Praxeanorum: Ecce, inquit; &c. usque: Immo de spiritu Dei dictum est.*

163. Quoniam Deus natus est, &c.] *In hac scriptura Psal. 86. differ. ab aliis, quod vertat: & (nā eam uoculam supplemus ex MS. 3. Vatic. cod. & edit. Lugdunensi) aedificauit eam voluntate patris, tum hic, tum paulo post, pro eo quod alij: aedificauit eam alij.*

164. Transfiguratio autem interemptio est pristinæ, &c.] *Facit hic locus pro, transubstantiatione, quam Catholici in sacramento Eucharistia adserunt, in assumptione verò humanitatis Christi negant: & potè, qui iuxta Symbolum B. Athanasij: Unus autem non conuersione diuinitatis in carnem, sed assumptione humanitatis in Deum.*

165. Quem si non capit configurari, &c.] *Capit (inquit Rhenanus) eundem sensum, id est contingit, siue vsuenerit.*

166. ex carne & spiritu mixtura quaedam, &c.] *Cautè istud debet legi & intelligi, eo quod in dicto Symbolo profiteamur: Unus omnino non confusione substantiae, sed unitate personae. Verum sese explicat Auctor, quum paulo post adicit: secundum utramque substantiam in sua proprietate distantem, &c. & maximè illis uerbis: Videmus duplicem substantiam, non confusum, sed cōiunctum in vna persona Deum & hominem Iesum; ac: salua est utriusque proprietatis substantiae.*

167. ut electrum ex auro & argento, &c.] *De hoc vide supra lib. aduers. Hermog. cap. 25. num. 84. ubi isdem uerbis vitur.*

168. De Christo autem differo, &c.] *Prorsus sic castigamus ex 3. Vatic. MS. cod. pro: differo; nam differt tractatum de Christo usque ad proximum caput; ubi habes: Nunc de Christo.*

169. & caro passiones suas fundata sit, &c.] *Fungi (inquit Rhenan.) cum Accuratino; sicut & alibi frequentius; qui etiam adnotauit ad arginem: parcerent, accipi pro: apparerent.*

170. Sic & Apostolus etiam Dei & hominum appellas sequetur, &c.] *Supra lib. de Carne Christi, cap. 15. transferretur ab Auctore: Mediator, qui hic sequetur.*

CAP. XXVIII.

171. Itaque Christum facis patrem, stultissime, &c.] *Titulum huic capiti imposuimus: Contra eisdem facere, quod Patrem Christum, filium Iesum appellari dicebant.*

172. vnctus enim significatur, &c.] *Istud latius tractauit Auctor lib. de Baptis. cap. 7. num. 50. &*

lib. 3. adu. Marc. cap. 15. num. 110.

173. Sed non ita docent Acta Apostolorum in illa exclamacione Ecclesie ad Deum, &c.] *Transit ad testimonium ex Actis Apostolorum. Sic vero supplementus ex 1. Vatic. MS. cod. & 1. adit. ad marg. Sunt enim verba Ecclesie que sequuntur: Conuenerunt enim, &c. Supplementus etiam: filium tuum Iesum, tum quod legitur Act. 4. tum quod id explicet, quum subiicit: Ita & filium Dei Iesum contestati sunt. In hoc autem differt ab aliis, quod legat: vnuerſi, pro eo quod Græcè est, Syriacè, & Latine: verè; consentiens Interpreti nostro & Syro, quod legat: in ciuitate ista, hodie desideratum in Græcis codicibus; quare & in hoc improbanda versio Clarj, qui id ex contextu Latino eradere non est veritus. Legimus autem ex Vatic. MS. 3. & adit. ad marg. Ergo Iesus idem erit Christus, pro: Ergo Dominus.*

174. Firmissime itaque cognoscat, &c.] *Consentit etiam hic Auctor cum Interprete vulgato Latino, Act. 2. quod verat: Firmissime, quemadmodum ille: certissime; quum tamen Græcè sit αὐθαρῶς. Parenthesi verò inclusimus (id est vnctum.)*

175. Ioannes autem, etiam mendacem, &c.] *Transitum facit ad Epist. Ioan. 1. vbi legitur cap. 2. Quis est mendax, nisi is, qui negat quoniam Iesus non est Christus: & cap. 5. qui crediderit quoniam Iesus est Christus, ex Deo natus est; item cap. 3. vt credamus nomini (sic enim Auctor solus, pro: in nomine) filij eius Iesu Christi.*

176. Sic & Paulus vbiq; Deum patrem ponit, & Dominum nostrum Iesum Christum, &c.] *Præterquam quod supra alicubi (ni fallor hoc ipso libro) id ipsum habet Auctor, & mox repetit; etiam hic duos locos adducit Apostoli Pauli; in quorum primo habet amplius quam hodie legitur Rom. 1. in Græcis, Syro, ac Latinis codicibus: Dominum nostrum; in altero nihil differt. Sicuti neque in testimonio quod paulopost citat Ioan. 20. ibi autem: Et si: Hæc dicit, &c. subintelligitur: Est legitur, nempe Ies. 45.*

177. Vti Deus Domini nostri Iesu Christi, &c.] *In hoc loco Apostoli Ephes. 1. peculiaris est lectio Auctoris: Spiritum sapientie & agnitionis, pro eo quod alij omnes: sapientia & reuelationis in agnitione eius. Mirum autem, quomodo hic verat illud Rom. 8. suscitaturus est & mortalia corpora vestra, quum sicut ceteri legat supra lib. 5. adu. Marc. cap. 14. viuificabit; ex quo loco & Vatic. 1. MS. cod. castigauimus hic: vestra, pro nostra.*

CAP. XXIX.

178. Obmutescat, obmutescat ista blasphemia, &c.] *Inſcriptione huic capiti fecimus: Quod sufficiat Christum filium Dei mortuum dicere secundum humanam substantiam, Patrem verò non compasum quidem. Sine autem mox legas cum excusis: dicit, siue cum MS. 3. Vatic. cod. adicit; perin-*

de est. At prorsus supplementus in verbis illis que ex persona Praxeanorum pronuntiat: Ergo inquis, & nos eadem ratione dicentes Patrem, qua vos filium, &c. & Parenthesi inclusimus illud (quia Christus pro nobis maledictio factus est, non pater.)

179. de quo quid capiti dici, &c.] *Capit (inquit Rhenan.) id est contingit, Græcis ἐπιπέτατος, vti max diximus. Eodem modo accipitur quod audit: ita quod non capit. Sunt autem versus verba Praxee: Filius quidem patitur, pater verò compatitur. Atque restitutum quod habebat 1. editio: Nihil ei veluti mortuero præstas, ex 3. MS. Vatic. cod. pro eo quod substitutum erat: mortuo, & supplementus ex isdem non multo post: Ita & Spiritus Dei qui pati possit, &c. pro eo quod Rhenan. ex Gortienſi dumtaxat retinuerat: Ita & qui pati possit; tum quod illud etiam habebat 1. editio. tum quod sequatur: Sed sufficit nihil spiritum Dei passum, &c. Intermedia vox: sitiuè, vbi legitur: Et licet aqua fontis sitiuè patiar, accipitur Aduerbialiter, pro: secundum situm.*

CAP. XXX.

180. Alioquin si vltra pergas, &c.] *Capit hoc inſcriptum: Poſte Praxean cum Christo committit, qui dixerit: Deus meus, Deus meus, vt quid detrahiſti me?*

181. si pater filio non pepercit, &c.] *Istud ad sensum magis quam ad verbum citat ex Apostolo Rom. 8. vbi legitur: Si Deus, &c. Qui etiam proprio filio suo non pepercit.*

182. Et Dominus eum tradidit pro delictis nostris, &c.] *Inuenitur istud Isai. 53. vbi ex Hebræo verit B. Hieron. Et posuit Dominus in eum iniquitatem omnium nostrum; & eodem modo citatur à Clemente Alexandr. Padag. lib. 1. cap. 8.*

183. si quis sermones noue Prophetie eius admiserit, &c.] *Hoc rurſus ad nouam Prophetiam Montani, atque ad eò errores Tertulliani pertinet, de quibus Latinus inter Prolegomena.*

CAP. XXXI.

184. Ceterum Iudaice fidei ista res, &c.] *Titulum huic capiti dedimus: Quod ad Iudaicam fidem pertineat, sic vnum Deum credere, vt filium ei non adnumerare.*

185. Viderint igitur Antichristi, &c.] *Prorsus hic vox Tertullianica: viderint. Atqui adit ad illud 1. Ioan. 2. Hic est Antichristus, qui negat patrem & filium, deinde ad illud 1. Ioan. 4. Quisquis confessus fuerit quoniam Iesus (pro quo Auctor Christum ponit) est filius Dei, Deus in eo manet, & ipse in Deo; quo fit vt parenthesi includerimus (non patrem.) Item ad illud 1. Ioan. 5. Qui credit in filium, habet testimonium Dei in se, &c. quod testificatus est de filio suo; ex quo capite etiam illud desumptum est: Qui filium non habet, nec vitam habet.*

FINIS TOMI TERTII OPERVM Q. SEPTIMI
FLORENTIS TERTULLIANI, CARTHAGINENSIS Presbyteri.